

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**«ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОЦІ
«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»»**

Виконала:

студентка VI курсу, 61 групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Зацаринна Анастасія Олегівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Кисла Оксана Федосіївна

Чернігів – 2021

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2021 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Рецензент

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*
протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

В. о. зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	8
1.1. Екологічне виховання у цілісному педагогічному процесі.....	8
1.2. Відображення проблеми екологічного виховання у роботах відомих педагогів.....	18
1.3. Критерії екологічного виховання.....	26
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ II УМОВИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО НА УРОКАХ Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ.....	36
2.1. Аналіз програм та підручників «Я досліджую світ».....	36
2.2. Методи та форми екологічного виховання.....	47
Висновки до другого розділу.....	60
РОЗДІЛ III ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА З ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	61
3.1. Визначення вихідного рівня екологічної вихованості.....	61
3.2. Зміст та методика формування екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку.....	68
3.3. Результати проведеного дослідження.....	77
Висновки до третього розділу.....	85
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	89
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Вміння раціонально і свідомо використовувати природні ресурси в межах сталого розвитку, розуміння ролі природного середовища для життя та діяльності людини є однією із ключових компетентностей Нової української школи.

У Концепції Нової української школи говориться про те, що одна із головних компетентностей, які необхідно розвивати в учнів, є екологічна грамотність. Метою цієї компетентності є формування вміння раціонально користуватися ресурсами природи, усвідомлювати роль навколишнього середовища для життя і здоров'я людини. Найважливішою складовою екологічної компетентності є формування мотивації учнів до збереження та примноження природних багатств та ресурсів.

Екологічне виховання – це формування у людини свідомого сприйняття навколишнього природного довкілля, переконаності у необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств, природних ресурсів.

Настав час, коли суспільству потрібно змінити своє ставлення до природи та працювати над екологічним вихованням та освітою молодого покоління. У сьогоднішньому складному, різноманітному, енергійному світі екологічні питання набули глобального масштабу. Фундаментом для становлення екологічної свідомості людства має стати єднання людини та природи.

В освітніх нормативних документах неодноразово акцентується увага на гострій необхідності екологічного виховання для формування екологічної культури майбутнього покоління, усвідомлення учнями цінності екологічно-доцільного, здорового та безпечного способу життя, безперервної екологічної освіти учнів та «формування у них готовності до соціальної взаємодії щодо покращення екологічної якості довкілля, сталого розвитку екологічного благополуччя як території країни, так і регіону зокрема» [20, 47]

В даний час гостро постає проблема загальної екологічної освіти та виховання. З методологічної точки зору екологічне виховання, найбільше відповідає цілям та людським цінностям, і тому має займати лідируючу позицію серед інших освітніх галузей. Дітям молодшого шкільного віку властива особлива єдність знань та переживань, які дають можливість говорити про формування у них надійних засад відповідального ставлення до природи. Усі навчальні предмети початкової школи спрямовані на активну участь у формуванні екологічної вихованості у школярів.

Проблеми екологічного виховання відображені у роботах численних педагогів А.М. Захлебної, І.Д. Зверєва, І.А. Зязюна, О.Я. Савченко та психологів В.В. Вербицького, С. Дерябо, В. Ясвіна, Е.В. Гірусов, М.І. Дробнохода, В.В. Безрукова, Ф.С. Войно-Ясенецького, А.Л. Дворкіна, Н.Ю. Кисельова та ін. Екологічному вихованню учнів початкової школи присвячені роботи В.О. Коваль, Т.М. Васютіної, Л.І. Телецької, О.Ф. Кислої, Л.П. Перфільєвої, В.Д. Мелеш та ін.

Усі ці дослідження свідчать про необхідність внесення певних змін в основні структурні компоненти екологічної освіти, які відповідатимуть логіці екологічного виховання серед учнів початкових класів.

Таким чином, екологічне виховання дітей молодшого шкільного віку, що визначається сучасними шляхами вдосконалення проблеми освіти та виховання школярів молодшого шкільного віку, є важливим питанням з позиції модернізації педагогічної освіти.

Проте проблема екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» до теперішнього часу не була предметом окремого дослідження. Виходячи з цього, темою нашої роботи є: **«Екологічне виховання молодших школярів на уроці «Я досліджую світ»»**.

Мета дослідження: визначення, обґрунтування та експериментальна перевірка комплексу заходів, спрямованих на розвиток екологічної вихованості молодших школярів.

1. здійснити теоретичний аналіз базових понять дослідження та з'ясувати їх зміст, виявити стан досліджуваної проблеми, визначити перспективні підходи до її вирішення;

2. розробити та теоретично обґрунтувати компоненти та зміст екологічного виховання школярів молодшого шкільного віку;

3. експериментально перевірити ефективність запропонованого комплексу заходів щодо покращення процесу екологічного виховання молодших школярів

Об'єктом дослідження освітньо-виховний процес початкової школи

Предметом дослідження є процес екологічного виховання молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення й аналіз психолого-педагогічної, методичної, нормативної бази документів з метою уточнення поняття «екологічне виховання»; розкриття його структури; визначення критеріїв і рівнів сформованості екологічної вихованості молодших школярів.

емпіричні: метод опитування, педагогічний експеримент як метод дослідження для перевірки ефективності запропонованого комплексу заходів щодо підвищення рівня екологічної вихованості учнів молодшого шкільного віку; метод обробки результатів дослідження.

Експериментальна базаю дослідження: Комунальний заклад «Городнянський ліцей №1» Городнянської міської ради Чернігівської області.

Практичне значення роботи: полягає у можливості використання результатів дослідження в практиці роботи закладів середньої освіти.

Апробація результатів дослідження

Зацаринна А.О., Кисла О.Ф. «Екологічне виховання молодших школярів на уроці ЯДС». «Крок у науку: дослідження у галузі природничо-математичних дисциплін та методик їх навчання». Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції 20 листопада 2020 року. Чернігів, 2020. С.82-83

Зацаринна А.О., Кисла О.Ф. «Теоретико-методологічні аспекти екологічного виховання молодших школярів на сучасному етапі розвитку початкової освіти». «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення». Матеріали науково-практичної конференції (30 квітня - 1 травня 2021 року). Київ, 2021. С.96-99.

Зацаринна А.О., Коваль В.О., Кисла О.Ф. Наступність між дошкільною і початковою освітою в екологічному вихованні дітей. «Інноваційна педагогіка». № 40. 2021. С.24-27.

Компаративістика в дошкільній та початковій освіті: навч. посібн. для здобувачів вищ. освіти / упорядн.: Гавриленко Т., Бурковець В., А. Зацаринна та ін.; наук. ред. Гавриленко Т. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2021. 120 с. (кількість сторінок уточнюється)

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг основної частини роботи складає 88 сторінок. Список використаних джерел містить 73 позиції. Робота має 15 додатків.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Екологічне виховання у цілісному педагогічному процесі

Природу можна розглядати як в широкому, так і у вузькому сенсі слова. Так, у широкому сенсі, природа означає все, що існує на Землі, весь світ у різноманітті його форм. У вузькому сенсі, вона є сукупністю природних умов існування людського суспільства. Ще в давнину людина з метою виживання не тільки пристосовувалася до середовища існування, а й, на відміну від тварин, пристосовувала природу для задоволення своїх потреб, що останнім часом, все більше і більше зростають. З природного матеріалу людиною створювалися знаряддя праці, предмети побуту, здійснювалося будівництво житла. Крім цього, людина приручила диких тварин. Внаслідок сільськогосподарської революції, людина навчилася обробляти ґрунт та вирощувати на ньому культурні рослини. В результаті, відбулось перетворення природного середовища існування на штучне.

Внаслідок появи глобальних екологічних проблем, така наука як екологія, набуває важливого значення. Спочатку екологія, як особлива область знання досліджувала відносини рослинних та тваринних організмів з навколишнім середовищем. Проте, далі об'єктом дослідження екології стала вся біосфера Землі.

Для порівняння, наведемо декілька визначень терміну «екологія»:

1. Екологія – це наука, що вивчає умови існування живих організмів, їх взаємозв'язки між собою та середовищем існування [1].

2. Екологія – це пізнання економіки природи. Одночасне дослідження всіх взаємозв'язків живого світу з органічними та неорганічними компонентами середовища [52].

Тож, можна сказати, що екологія – це наука, що вивчає всі взаємозв'язки в природі. На сучасному етапі дуже важливою складовою у вихованні дітей є спілкування дітей з природою. Організація здорового та

якісного виховного процесу неможлива поза природою, без моральних та естетичних взаємозв'язків з нею [68].

Екологічне виховання можна визначити як процес та результат цілеспрямованого впливу на особистість та розвиток її якостей, поглядів, переконань, способів діяльності, для здійснення її взаємодії з навколишнім середовищем. Екологічне виховання, як складова частина морального виховання виконує одну з важливих ролей – виховання у дітей екологічного ставлення до природи, потреби зберігати та відтворювати її природні багатства [17].

За М. М. Фіцулою «екологічне виховання – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури». [67]

Екологічне виховання – це створення умов для засвоєння дитиною екологічної культури, сформованої суспільством.

Серед завдань екологічного виховання виділяють наступні:

- сприяти формуванню елементарних наукових знань щодо основних екологічних факторів у розвитку живої природи;
- розвивати у дітей критичне ставлення до результатів діяльності людини, стимулювати допитливість та інтерес до пізнання природи;
- формування вмінь аналізувати власну поведінку у природі, формувати особистісну відповідальність за стан навколишнього середовища

У вирішенні цих завдань слід виділити принципи екологічного виховання:

1) принцип єдності довкілля, що формує у дітей усвідомлення цілісності навколишнього світу;

2) принцип міжпредметних зв'язків, що розкриває єдність та взаємозв'язки у навколишньому світі;

3) принцип наступності, що дозволяє використовувати будь-який віковий період;

4) принцип взаємозв'язку локального та глобального підходів, що сприяє залученню учнів до практичної діяльності;

5) принцип спрямованості, що сприяє розвитку гармонійних відносин із довкіллям.

Кінцевою метою та результатом екологічного виховання має стати формування екологічно свідомої особистості. Як правило, ці процеси відбуваються в перші десять років життя людини. Тому, саме початковий етап навчання в школі – це дуже важливий період для екологічної освіти та виховання дітей. В цей час стихійні знання про взаємини людини з природою формуються, коригуються, поглиблюються, систематизуються, та узагальнюються. Молодший шкільний вік – це найбільш сприятливий період не тільки для емоційного впливу природи на дитину, а й для формування екологічної вихованості. [5].

У період молодшого шкільного віку формуються перші уявлення про навколишню природу, про ставлення до природи. Це все має проявлятися у конкретній поведінці та діяльності дитини на емоційному рівні. [67]

До компонентів екологічного виховання можна віднести:

- екологічні знання (знання про взаємозв'язки природи і людини, знання норм і правил поведінки в природі);
- морально-екологічне ставлення до природи (відносини людини з соціальним та природним оточенням, засновані на знанні і дотриманні моральних норм);
- екологічно грамотна поведінка - сукупність мотивів, дій, умінь і навичок, що визначають розумну взаємодію в системі «людина-природа».

Екологічні знання – це інформація про взаємозв'язки рослин і тварин із середовищем їх існування, їх пристосованість до природи; про людину як частину природи; про використання природних багатств та забруднення навколишнього середовища і т.д.

В екологічному вихованні отримання знань не є кінцевою метою, проте це необхідна умова для формування свідомого екологічного ставлення до

навколишнього світу, яке має мати емоційно-дієвий характер і виражатися у формі пізнавального інтересу, гуманістичних і естетичних переживань, практичної готовності бачити, охороняти все живе, дбайливо поводитися з речами не тільки тому, що це чиясь праця, а й тому, що на їх виготовлення було витрачено матеріали природного походження.

На противагу екологічним знанням, екологічні вміння – це практичні дії, вплив людини на природу, її охорона [40].

Екологічні вміння це спеціалізовані вміння, що передбачають наявність здатності володіти комплексом екологічних технологій взаємодії з природними об'єктами, спрямованих на їх дослідження, зміст, створення умов безпеки і збереження [32].

Морально-екологічне ставлення до природи – це відповідальне ставлення, що тісно взаємопов'язане з сімейними, суспільними, міжособистісними відносинами людини та охоплює всі сфери свідомості: наукову, політичну, ідеологічну, художню, моральну, естетичну та правову [23].

Формування морально - екологічних відносин до природи включає:

1. Формування у дітей екологічно-емоційного ставлення шляхом:

а) ознайомлення дітей з відповідною реакцією природних об'єктів на увагу та турботу про них;

б) використання візуалізації (діти себе уявляють мурашкою і розповідають про свої враження);

в) використання ігрових прийомів (рольових ігор, в яких діти грають ролі тварин, рослин і ін.).

2. Формування у дітей позитивного ставлення до «поганих тварин», шляхом формування у свідомості дітей корисності тварин для людини, пояснення екологічних особливостей тварин та їх роль в природі, звернення уваги на зворушливі моменти в житті тварини (турбота про потомство та ін.).

3. Формування почуття спорідненості з природою рідного краю шляхом:

а) порівняння людини з природними об'єктами (у будові, поведінці, у використанні знарядь праці, в стосунках з дітьми, в дотриманні моральних заборон);

б) формування уявлень про походження людини;

г) використання прийому олюднення природи [28].

Відповідальне ставлення до природи – складна характеристика особистості. Вона означає розуміння законів природи, що визначають життя людини, проявляється у дотриманні моральних і правових принципів природокористування, в активній творчій діяльності з вивчення та охорони середовища, пропаганді ідей правильного природокористування, у боротьбі з усім, що згубно відбивається на навколишній природі.

Отже, екологічно вихована особистість характеризується сформованою екологічною свідомістю, морально-екологічним ставленням до природи та екологічно орієнтованою поведінкою. В педагогічному процесі ефективно становлення екологічно вихованої особистості, можливе за умови вирішення наступних завдань:

1. Формування елементів екологічної свідомості у молодших школярів (для цього у зміст навколишнього світу включаються екологічні знання).

2. Формування ціннісного позитивного ставлення до природи (для цього необхідно організувати безпосереднє спілкування дітей з об'єктами природи із відповідним педагогічним інструментарієм).

3. Формування у дітей практичних умінь та навичок в різноманітній діяльності в природі (для цього організовується природоохоронна діяльність дітей).

Екологічне виховання можна розглядати як аспект соціалізації особистості, тобто її активного пристосування до середовища існування. Процес екологічного виховання включає в себе: формування вміння здійснювати різні ролі, без яких неможлива взаємодія людини і природи; розвиток певних оцінювальних суджень, норм і соціально значущих мотивів

поведінки; формування «критичного мислення», вміння передбачати наслідки своєї поведінки, «екологічну рефлексію».

Для здійснення екологічного виховання в педагогічному процесі слід приділяти увагу формуванню трьох компонентів: знань – відносин – поведінки. У процесі екологічного виховання молодшого школяра необхідно робити акцент на формуванні екологічного ставлення до природи [6].

Знання про природні об'єкти теж обов'язкові, проте вони не визначають поведінку і не гарантують позитивний результат виховного процесу. Розширення знань, формування уявлень про світ, має бути не метою, а результатом та засобом навчання. Процес вивчення будь-якого об'єкта природи необхідно починати з інформації, що спрямовується не до розуму, а до емоцій дитини.

Кінцевою метою екологічного виховання є формування свідомості екоцентричного типу. Екоцентричний тип екологічної свідомості – це система уявлень про взаємозв'язки людини і природи, для якої характерні відсутність протиставлення людини природі, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів взаємодії.

В екологічному вихованні молодших школярів особливе місце займає формування емоційно-ціннісного ставлення до природи. Емоційно-ціннісне ставлення – це психічне явище, основою якого є цінності об'єкта відносин. У молодших школярів формується емоційно-ціннісне ставлення до самих себе, до інших людей, до речей та природи. Коли об'єктом є природа, мова йде про екологічні відносини. Коли об'єкт – інші люди – про моральні. Молодші школярі ще не готові диференціювати оточуюче їх середовище на природне і соціальне. Тому для них дещо важко розмежувати екологічні відносини. Вони формуються разом із моральними та стають морально-екологічними [47].

Основним компонентом будь-якого педагогічного процесу є цілепокладання. Метою екологічного виховання є формування системи наукових знань, поглядів та переконань, що забезпечують становлення

відповідального ставлення школярів до навколишнього середовища, зокрема, в усіх видах їх діяльності, та формування екологічної культури загалом [30].

Екологічна культура – порівняно нова проблема, яка виникла у зв'язку з тим, що людство впритул підійшло до глобальної екологічної кризи.

Екологічна культура – це здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями і вміннями, використовуючи їх в практичній діяльності. Без відповідного рівня культури люди можуть мати необхідні знання, але не використовувати їх [70].

Таким чином формується міждисциплінарний склад змісту екологічного виховання, який можна розподілити на чотири компоненти – науковий, ціннісний, нормативний та діяльнісний.

Зміст екологічного виховання розкривається через наступні положення:

- світ природи – це середовище життя та існування людини, саме тому людина має бути зацікавленою у збереженні цілісності, чистоти та гармонії навколишнього середовища
- осмислення екологічних явищ та вміння аналізувати свою діяльність є необхідною складовою екологічно-свідомої поведінки
- усвідомлення учнями необхідності екологічної безпеки України
- формування у учнів моральних почуттів та відповідальності за збереження природи та навколишнього середовища [36]

Зміст екологічного виховання включає в себе систему норм, які виникають з моральних ціннісних орієнтацій. Система цінностей виходить з розуміння унікальності та цінності природи. Людина розглядається як частина природи, а під час характеристики природи підкреслюється її багатоаспектна цінність для людини.

Зміст екологічного виховання засвоюється учнями в ході різноманітної діяльності. Кожна з форм організації навчального процесу стимулює різні види пізнавальної діяльності учнів: самостійна робота з різними джерелами інформації дозволяє накопичити фактичний матеріал, розкрити сутність проблеми; гра формує досвід прийняття свідомих екологічних рішень,

розвиває творчі здібності, дозволяє зробити реальний внесок у вивчення і збереження природних екосистем, здійснювати пропаганду цінних ідей.

Екологічне виховання тісно взаємопов'язане з трудовим. Для прикладу, еколого-трудова діяльність включає: озеленення класу та догляд за кімнатними рослинами, прибирання території школи, посадку насіння квіткових і деревно-чагарникових порід, догляд за рослинами на пришкільній ділянці та інше.

Екологічне виховання тісно переплітається з естетичним. Художньо-естетична діяльність полягає у сприйнятті естетичних властивостей природних об'єктів та вивченні творів мистецтва, присвячених красі природи (образотворчого, музичного, літературного, декоративно-прикладного характеру), а також у створенні художніх образів, пов'язаних з природними об'єктами і ставленням людей до природи.

Форми художньої творчості учнів різноманітні: малюнки, плакати, твори, присвячені природі рідного краю та окремим її об'єктам, творів-казок; участь у підготовці вистав екологічного змісту; виготовлення виробів з природного матеріалу та ін. При цьому бажано використовувати твори мистецтва місцевих авторів, проте можна застосовувати роботи і інших майстрів, якщо в них відображені об'єкти природи.

Таким чином, залучення молодших школярів до різних видів екологічної діяльності в освітньому процесі є важливою умовою екологічного виховання та реалізації діяльнісного підходу в освіті. Усвідомлення специфіки кожного виду діяльності та їх взаємозв'язків, дозволяють вчителю ефективніше здійснювати екологічне виховання у процесі роботи з учнями.

Виховання естетичного ставлення до природи – це формування у дітей естетичного сприйняття, смаків та ідеалів, розуміння цінності, унікальності природних об'єктів. Природа повинна відкриватись для дітей не тільки як матеріальне середовище існування людини, але і як духовне [13].

Трудова діяльність є одним з важливих чинників виховання особистості. Завдяки людській праці створюються всі матеріальні та духовні блага, працюючи вдосконалюється сама людина, формується її особистість.

Формування позитивного ставлення до предмету праці одночасно сприяє екологічному та моральному вихованню учнів, створюючи умови для розвитку естетичної культури особистості.

Таким чином, наразі варто говорити про екологічну вихованість, як соціально необхідну моральну якість особистості. Екологічне виховання спрямоване на формування навичок та вмінь вирішувати різні господарсько-екологічні завдання без завдання шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людини. Воно є одним з цілісних властивостей особистості, що обумовлює спрямованість її життєдіяльності, залишаючи свій відбиток у світогляді дитини [5].

Мета екологічного виховання – виховання екологічної культури, яка проявляється у відповідальному ставленні до: природи як до загальної умови та передумови матеріального виробництва, об'єкту і предмету праці, природного середовища життєдіяльності людини.

Екологічна культура – це формування у свідомості і діяльності людини принципів раціонального природокористування, володіння навичками і вміннями вирішувати соціально-економічні завдання без шкоди для навколишнього середовища і здоров'я людей [8].

Екологічна культура, що формується у процесі екологічного виховання, налічує наступні основні компоненти:

- інтерес до природи;
- знання про природу та її охорону;
- естетичні та моральні почуття до природи;
- позитивна діяльність у природі;
- мотиви, що визначають вчинки дітей в природі [11].

Екологічна культура як якість особистості дитини повинна формуватися через систему неперервного екологічного виховання,

основними ланками якої є: сім'я; ЗДО; ЗЗСО; позашкільні заклади освіти; засоби масової інформації; самовиховання [6].

Основою для побудови сучасних уроків екологічного спрямування є наступні установки:

- формування цілісного уявлення про природне і соціальне оточення як середовище життя, праці та відпочинку людини;
- розвиток умінь сприймати навколишній світ за допомогою сенсорів та здатність до пояснення причин, факторів та явищ навколишньої дійсності;
- навчання молодших школярів методам пізнання навколишнього світу.

Таким чином, екологічне виховання – це процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості з метою здійснення нею раціональної взаємодії з навколишнім середовищем. У процесі екологічного виховання здійснюється засвоєння екологічних знань, умінь і навичок; формується екологічний світогляд, відповідальне ставлення до навколишнього середовища, в тому числі до середовища рідного краю. У процесі екологічного виховання молодших школярів приділяють особливу увагу формуванню морально-екологічного ставлення до навколишнього світу.

Критерієм ефективності екологічного виховання та освіти можуть слугувати як система знань на глобальному та місцевому рівнях, так і реальне поліпшення навколишнього середовища свого регіону, що під силу школярам. Кінцевою метою екологічної освіти є формування свідомості екоцентричного типу. Екоцентричний тип свідомості є системою уявлень про взаємини людини і природи, для якого характерні відсутність протиставлення людини і природи.

1.2. Відображення проблеми екологічного виховання у роботах відомих педагогів

Екологія – відносно молода наука, проте її коріння сягає кількох століть. Проблема екологічного виховання почала хвилювати європейських просвітителів та педагогів з XVII–XVIII ст., хоча таких понять як «екологія» та «екологічне виховання» тоді ще не існувало. Класики педагогіки стверджували, що чим раніше почати залучати дитину до світу природи, тим багатшим буде її життєвий досвід. Видатні представники зарубіжної педагогіки, такі як Я.А. Коменський, Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці важливу роль у вихованні та навчанні дітей відводили природі.

Термін «екологічне виховання» у педагогічній науці з'явився порівняно не так давно, проте проблема взаємодії людини та навколишнього середовища з різних точок зору розглядалася видатними педагогами впродовж багатьох років.

Сьогодні, у зв'язку з актуалізацією ідей екологічного виховання особливого значення набувають педагогічні вчення кількох останніх століть, ідеї природо- і культуровідповідності виховання з позицій цілісності людської особистості, єдності Людини та Природи, Суспільства та Космосу.

Співвідношення понять «освіта» та «виховання» залишається в педагогіці дискусійною проблемою. На рівні цілеспрямованих педагогічних впливів «екологічна освіта» та «екологічне виховання» – рівноцінні та самостійні категорії, що мають свою специфіку та відіграють особливу роль у розвитку екологічної культури особистості.

Процес екологічного виховання у широкому сенсі – це процес екологізації особистості, формування її як носія певного типу культури взаємодії з навколишнім середовищем (природним і соціальним), під впливом різних чинників довкілля (включаючи цілеспрямований педагогічний процес) і внутрішню природу людини.

Було виявлено, що виховання у широкому сенсі розглядається багатьма вченими-педагогами як суспільне явище, передача соціального досвіду від

одного покоління до іншого [16]. Однак, природне середовище не менш ніж соціум, містить у собі виховний потенціал, реалізація якого відбувається не тільки, умовно кажучи, «за посередництва» соціуму, але і в процесі індивідуальної взаємодії особистості з природним середовищем.

Я.А. Коменський ще XVII в. стверджував, що люди краще і легше сприймають та засвоюють інформацію у дитинстві. У своїй праці «Велика дидактика» він із законів природи вивів закони навчання та виховання, при цьому зазначаючи, що найбільшу користь освіта приносить у ранньому віці. Саме у цей період дитині легше прищепити корисні ідеї та виправити недоліки виховання. Я.А. Коменський сформував екологічне положення щодо зв'язків людини і природи, про їхню нерозривність, та довів, що процеси, які відбуваються в людському суспільстві подібні до природних [42].

До змісту знань, необхідних дитині шести років, він включав: «... назви дерев і деяких відомих трав і квітів, що найчастіше зустрічаються у природі, як і відмінності у тварин..., а також, що таке поле..., гора, луки, ліс, річка...». Я.А. Коменський виділив «золоте правило» дидактики: «Усе, що тільки можливо, представляти для сприйняття відчуттями: видиме для сприйняття – зором; те, що можна чути – слухом, запахи нюхом; те, що належить брати на язик, - смаком; доступне огляду – шляхом огляду»

Вказуючи на необхідність підготовки особистості дитини до засвоєння цілісної системи знань, виділення подібних явищ і предметів, Коменський виділив наступне:

- Природа впливає на розвиток сенсорики, збагачує знаннями і формує моральні якості.
- Дитині дається наукова система знань, доступна її розумінню.
- Вивчення навколишнього світу ґрунтується на принципах наочності, руху від простого до складного, з урахуванням активності та свідомості.

- Ознайомлення із природою проходить під керівництвом дорослого.

Отже, Я.А. Коменський визначив способи пізнання навколишнього світу, обсяг та зміст знань про природу для дітей дошкільного віку та принципи навчання.

Французький просвітител ь – письменник Жан Жак Руссо – ідеолог теорії вільного виховання, основою якого є принцип природовідповідності. У системі виховання дітей Ж.Ж. Руссо провідна роль відводиться світу природи. У книзі: «Еміль або про виховання» Ж.Ж. Руссо підкреслює особливе значення природи у сенсорному розвитку дітей. Як і Я.А. Коменський, на перший план він висуває чуттєвий досвід дитини. Ж.Ж. Руссо вважав, що сам процес пізнання природи повинен проходити на основі власного спостереження та досвіду, шляхом спроб і помилок. Отже, провідну роль у пізнанні навколишнього світу Руссо відводив самостійному вивченню дитиною світу природи.

Ідеалізуючи природу дитини, Ж.Ж. Руссо закликав до створення умов, у яких могли б вільно, відповідно до законів природи, розвиватись уміння, закладені самою природою. Вихователь не повинен заважати спонтанному розвитку дитини, не повинен нав'язувати їй свої погляди та переконання.

Повсякденну практику, особистий досвід дитини, її спостереження Руссо визнає найкращим джерелом набуття знань. Так дитина розвиває спостережливість, формує самостійне мислення, у неї пробуджується безпосередній інтерес. Пізнавальний інтерес у вченні Руссо називає великим двигуном, який «веде правильно і далеко» [42].

Дане висловлювання Ж. Ж. Руссо, зроблене у XVIII ст., відіграє важливу роль в умовах сучасної екологічної кризи. Важливо, вже у молодшому шкільному віці долучати дитину до природи, формувати у неї уявлення про взаємозв'язок людини і природи, необхідність збереження її для майбутніх поколінь.

Під впливом поглядів Ж.Ж. Руссо швейцарський педагог І.Г. Песталоцці визнавав необхідним виховувати та навчати дітей під керівництвом «природи», відповідно до принципу природовідповідності. Метою виховання педагог вбачав у гармонійному розвитку здібностей закладених природою. Ось чому вчитель повинен збуджувати у дитині прагнення вдосконалення.

Вихідним моментом пізнання І.Г. Песталоцці вважає сприйняття навколишнього світу завдяки органам чуття. Педагог вказує на три ступені пізнання: чуттєве сприйняття навколишнього світу, усвідомлення вражень та осмислення їх. Цим щаблям відповідають три органічно пов'язані здібності: здатність до спостереження, здатність до мовлення та здатність до мислення.

Ф. Фребель зазначав важливість навчання дітей як спостереженню, так і догляду рослинами і тваринами як важливого джерела знань і досвіду як дієвого засобу морального виховання. Тому Ф. Фребель вимагає, щоб дітей з виховували у близькості із природою. «Ніщо не зближує так вихователів та дітей, як взаємні прагнення займатися вивченням природи». На думку Фребеля, невеликі подорожі та віддалені прогулянки повинні навчити дитину дивитися на місцевість, в якій вона живе, як на щось цілісне, відчувати і усвідомлювати природу, як щось цілісне [69].

Італійський педагог Марія Монтессорі визнавала величезний вплив природи на фізичне виховання дитини та розвиток допитливості. Як і Ж.Ж. Руссо, М. Монтессорі вважала природу засобом сенсорного виховання. Вона особливо виділяла, що у процесі спостережень і праці на природі у дітей з віком виховуються позитивні моральні якості та дбайливе ставлення до живих істот.

Аналіз зарубіжної педагогічної літератури демонструє, що питання екологічного виховання дітей та зміст знань дітей про природу завжди перебували у центрі уваги педагогів.

Відомий вітчизняний педагог К.Д. Ушинський вважав природу важливим засобом виховання, яка істотно впливає на формування естетичних

почуттів. Він високо цінував роль природознавства у початковому навчанні дітей, вважаючи, що логіка явищ природи найдоступніша пізнанню, сприяє розвитку образного і логічного мислення, формує допитливість і спостережливість [65].

К.Д.Ушинський визначив вимоги до відбору матеріалу про природу, послідовність ознайомлення дітей із світом природи. Він наголошував на необхідності формування у дитини системи природничих знань, побудованих на знайомому дітям матеріалі. К.Д. Ушинський визначив способи спостереження. Він виділив дві умови розвитку спостережливості: наочність навчання та системне та послідовне викладення матеріалу. Важливим етапом проведення спостереження він вважав порівняння предметів: починаючи з відмінностей та подібностей.

Великий спадок у галузі виховання молодших школярів довіллям залишив нам видатний педагог В.О. Сухомлинський. Він надавав особливого значення впливу природи на формування та розвиток особистості дитини. «Людина була і завжди залишиться дитиною природи, і те, що ріднить її з природою, повинно використовуватися для її залучення до багатства духовної культури, - говорив В.О. Сухомлинський. «З невичерпною красою я бачу виховний сенс у тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, переживала, осягала як велику таємницю, прилучення до життя в природі» стверджував він [62].

В.О. Сухомлинський зазначає, що «вивести дітей на галявину, побувати з ними в лісі, у парку – справа значно складніша, ніж провести уроки».

Ставлення дітей до об'єктів природи відомий педагог тісно пов'язував з тим, що природа – це наш рідний край, земля, яка нас виростила та годує, земля, перетворена нашою працею.

Щоб дитина навчилася розуміти природу, відчувати її красу, читати її мову, берегти її багатства, потрібно прищеплювати всі ці почуття з раннього віку. Сухомлинський пише: «Досвід показує, що добрі почуття повинні йти

своїм корінням в дитинство, а людяність, доброта, ласка, доброзичливість народжується в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу».

Видатний педагог С. Ф. Русова вважала, що екологічне виховання допомагає краще пізнати рідний край, вивчити його багатства, зрозуміти красу природи, бо людина зберігає любов до своєї малої батьківщини з дитинства на все життя. Ця робота, на думку С. Ф. Русової, розкриває широкі можливості для виховання в дітей національних почуттів, а також виступає ефективним засобом всебічного розвитку особистості, сприяє зв'язку теоретичних знань з навколишньою дійсністю. Саме краєзнавча діяльність дає змогу вивчити навколишнє середовище з позиції цілісної картини світу, бачити сучасне життя не як щось відірване, випадкове, а як частину чогось великого, суцільного, що має зв'язок з майбутнім [54].

Щодо поняття «екологічне виховання» І. А. Зязюн у своїх роботах наголошує на тому, що це освітньо-виховний процес впливу на особистість людини, для формування у неї знань про основи природознавства, необхідні практичні навички, певні орієнтації [26].

Український вчений О. І. Салтовський, розглядає екологічне виховання як цілеспрямований вплив на особистість людини протягом всього її життя використовуючи систему засобів та методів, метою якої є формування екологічної свідомості, екологічної культури, екологічної поведінки, екологічної відповідальності. Одним із найважливіших завдань вчений вважає формування стійких установок на раціональне природокористування, вміння бачити та розв'язувати окремі проблеми, виховання почуття відповідальності перед нинішнім та майбутніми поколіннями за вплив власної діяльності на здатність природи бути середовищем існування людини [56].

Любов до природи та дбайливе ставлення до неї закладається в дитячій душі лише в тому випадку, якщо молодший школяр щодня бачить приклади

уважного, дбайливого ставлення до природи з боку дорослих, вихователів та батьків.

За визначенням В. А. Ясвіна, екологічне виховання – це спеціальний, цілеспрямований, організований, систематичний, послідовний, планомірний педагогічний процес формування системи екологічних знань, умінь, навичок, поглядів, переконань, моральних якостей, що забезпечує становлення та розвитку у особистості відповідального ставлення до природи як універсальної цінності [72].

Екологічне виховання молодших школярів – це частина загальноосвітнього процесу, в процесі якого діти опановують норми екологічно доцільної поведінки на основі комплексу елементарних екологічних знань, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у природі, дбайливого ставлення до всього живого.

М. Д. Маханєва зазначає, що екологічно вихована особистість характеризується сформованою екологічною свідомістю, екологічно орієнтованою поведінкою та діяльністю в природі, гуманним природоохоронним ставленням [37].

Під екологічних вихованням Н. М. Матвеева розуміє систематичну педагогічну діяльність, що спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Дослідниця розглядає екологічне виховання молодших школярів як неперервний педагогічний процес, що не має початку і кінця, та поступово переходить від однієї освітньої стадії до іншої. Екологічне виховання має бути спрямованим на сприйняття та усвідомлення дітьми моральних та етичних норм екологічної поведінки [38]

І.О. Січко у своїх роботах розглядає екологічне виховання як компонент цільного процесу морального виховання. Під екологічним вихованням педагог розуміє єдність між екологічною свідомістю та поведінкою у гармонії з природою. [59]

За словами авторки типової освітньої програми О. Я. Савченко, екологічна освіта та виховання це насамперед здобування знань за

допомогою спеціалізованих курсів та предметів, що у своїх назвах містять термін «екологія» та спрямовані на вивчення життєдіяльності організмів у середовищі їх існування [55].

У своїх роботах Г. П. Пустовіт зосереджує увагу на тому, що екологічна освіта це єдиний процес засвоєння учнями знань, цінностей та понять. Метою цього процесу є осмислення взаємозв'язків між людьми та довкіллям, що в свою чергу забезпечує поступовий розвиток навичок екологічно свідомих рішень та засвоєння відповідних правил поведінки у природі [50].

Л.М. Рибалко визначає екологічне виховання як процес формування розвинутої екологічної культури у всіх видах людської діяльності, що так або інакше пов'язані з пізнанням, освоєнням та перетворенням природних ресурсів.

О.М. Вержиховська у своїх роботах наголошує на тому, що екологічна освіта та виховання учнів початкової школи – це насамперед педагогічна діяльність, що має бути організована у систему та спрямована на розвиток в учнях основ екологічної культури.[10]

Таким чином, загальнонауковим визначенням терміну «екологічне виховання» можна вважати систему регулярного педагогічного впливу, яка спрямована на формування екологічної свідомості, як системи наукових та практичних знань та умінь, ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що забезпечує відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища.

Сутність екологічного виховання полягає у формуванні усвідомлено-правильного ставлення до природи в усьому її різноманітті, до людей, що охороняють її та створюють на її основі матеріальні та духовні цінності, до себе, як частини природи, розуміння цінності життя та здоров'я та їх залежності від стану навколишнього. середовища, які дозволяють надалі, успішно надавати в сукупності практичний та духовний досвід взаємодії людства з природою, який забезпечить його виживання та розвиток.

1.3. Критерії екологічного виховання

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами була розглянута сутність поняття «екологічне виховання» як освітньо-виховної підсистеми цілісного педагогічного процесу. Екологічне виховання включає в себе три взаємопов'язаних компоненти: когнітивний, емоційний, діяльнісний. Вони використовуються під час відбору екологічних знань та вмінь у початкових класах з відповідною їх направленістю на молодший шкільний вік. Кожен компонент включає відповідні форми та методи роботи для вирішення завдань екологічного виховання. Поглиблене вивчення теоретичних аспектів проблеми екологічного виховання дозволило нам виділити та охарактеризувати: компоненти, критерії та рівні екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку.

На основі вивчення теоретичних основ екологічного виховання було виділено наступні особливості, які розглянуті у змістовному та структурному аспектах, з урахуванням вікових особливостей розвитку. У змістовному аспекті екологічне виховання молодших школярів реалізується через такі компоненти: когнітивний (система наукових природничих та екологічних знань, основних протиріч, що виникають між суспільством і природою, знань правил поведінки в природі), мотиваційно-ціннісний (морально-естетичне сприйняття навколишньої дійсності, та цінності природного оточення; усвідомлення та розуміння необхідності екологічно грамотної поведінки, оцінювання фактів взаємодії людини з природою відповідно до норм моралі), операційно-діяльнісний (готовність діяти відповідно до наявних знань, саморегуляція поведінки у природному середовищі) [1].

З особливостей процесу екологічного виховання молодших школярів виділено критерії, що визначають рівень екологічної вихованості: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, оперативно-діяльнісний. Показниками когнітивного критерію є: наявність та повнота природничих та екологічних знань, інтерес до об'єктів та явищ природи, потреба у поповненні знань про природу; мотиваційно-ціннісного – розуміння значущості та цінності

навколишнього природного середовища, емоційна чуйність на прекрасне в природі, гуманність по відношенню до природного середовища; операційно-діяльного – усвідомлення сенсу та значення екологічних знань, самостійність суджень, уміння вирішувати завдання екологічного характеру, оцінювати факти взаємодії людини та природи відповідно до норм моралі та національним світовідчуттям, а також відповідальність, дисциплінованість, працьовитість, дотримання правил поведінки в соціоприродному середовищі, участь в екологічній діяльності [12]. На основі сукупності критеріїв та показників виділено рівні екологічної вихованості молодших школярів: високий, середній, низький. Дано характеристику груп молодших школярів, які мають різний рівень екологічної вихованості.

Когнітивний критерій передбачає сформованість екологічних знань як основи екологічного світогляду та свідомості, і перш за все, знань про закономірності розвитку природи, екологічні фактори, взаємозв'язки суспільства та природи, найбільш гострі екологічні проблеми на планеті на у країні. Окрім того, діти мають знати про існуючі та можливі екологічні небезпеки та їх наслідки для здоров'я людей та природного середовища, про заходи та способи їх попередження та запобігання, про норми та правила екологічно доцільної та безпечної поведінки людей.

Даний критерій включає ступінь розвиненості та усвідомленості школярами екологічних знань для їхньої здатності адекватно оцінювати стан та перспективи екологічної ситуації, що склалася, як у найближчому оточенні, так і ширших масштабах, здійснювати екологічну діяльність, спрямовану на вирішення екологічних проблем у своєму регіоні. Критерій визначає показники засвоєння молодшими школярами знань та уявлень про екологічні засади, що визначають характер ставлення до природи, про вплив екологічних цінностей, поглядів та переконань на розвиток особистісних якостей та духовне становлення людини.

Високий рівень сформованості даного критерію характеризується володінням школярами повними, глибокими та систематизованими знаннями

про екологію, закони природи, екологічні проблеми у світі, країні та своєму регіоні, про причини їх виникнення, про можливі екологічні небезпеки та їх наслідки для здоров'я людей та природного середовища, способи їх попередження та запобігання, знання про доцільність екологічних норм і правил, що забезпечують екологічну безпеку життя, необхідність їх виконання та вміння застосовувати у житті. При цьому молодші школярі здатні до прояву творчості та винахідливості у вирішенні екологічних завдань у навчальних та життєвих ситуаціях; володіють знаннями, вміннями та досвідом саморозвитку, розвитку творчих здібностей, своєї культури та особистісного зростання в процесі екологічної діяльності.

Середній рівень сформованості даного критерію характеризується наявністю у школярів нестійких знань та уявлень про закони екології. Учні знають про екологічні проблеми у світі, країні та своєму регіоні, проте не дуже обізнані у причинах їх виникнення, про наявні та можливі екологічні небезпеки та їх наслідки для здоров'я людей та природного середовища достатніх знань про способи їх попередження та запобігання. Посередньо орієнтуються у сутності екологічних норм та правил, що забезпечують екологічну безпеку життя людей та природи, необхідність та доцільність їх застосування в житті.

Низький рівень сформованості даного критерію у школярів характеризується відсутністю або слабким рівнем екологічних знань та уявлень (про закони екології, про екологічні проблеми у світі, країні та своєму регіоні, про причини їх виникнення, про екологічні небезпеки та їх наслідки для здоров'я людей та природного середовища, знання про способи їх попередження та запобігання, про доцільність екологічних норм і правил, що забезпечують екологічну безпеку життя) та необхідність їх виконання в житті. Слабко сформованими є знання про способи вирішення екологічних проблем та екологічної діяльності.

Мотиваційно-ціннісний критерій екологічної вихованості школярів характеризується яскраво вираженим інтересом та потребою у

безперервному розвитку екологічної грамотності, розвитку знань в екологічній сфері та здійсненні екологічної діяльності. Крім того цей критерій відрізняється стійким прагненням виявляти власну ініціативність, самостійність та творчу активність в екологічній діяльності. Мотиваційно-ціннісний критерій сприяє формуванню усвідомлення значення особистісної та суспільної діяльності щодо вирішення проблем екологічної безпеки.

Високий рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента екологічної вихованості молодших школярів визначається такими показниками: стійким інтересом до екологічних знань, що проявляється як у навчальній діяльності. Високим розвитком системи ціннісних орієнтації відносно природи на емоційному та духовно-моральному рівнях, сформованістю почуття обов'язку та екологічної відповідальності; проявом сталої мотивації та активної участі в екологічних та природоохоронних заходах. Високий рівень екологічної вихованості характеризується прагненням до особистісного зростання у відносинах із природою, прояву високої екологічної відповідальності та самостійності у виборі стратегії та тактики вирішення прикладних екологічних завдань.

Середній рівень проявляється в наявності інтересу школярів до екологічних знань, екологічних проблем та шляхів їх вирішення, але не достатньої розвиненості системи ціннісних орієнтації по відношенню до природи як на емоційному та духовно-моральному рівнях; спостерігається неяскраво виражене сформоване почуття обов'язку та екологічної відповідальності, не повноцінно сформована мотивація до вирішення екологічних проблем та забезпечення екологічної безпеки життя, недостатня активність та бажання брати участь у шкільних, міських екологічних акціях та заходах. Також спостерігається порівняно невелика зацікавленість в екологічно орієнтованій діяльності, неяскраво виражене прагнення розвитку самостійності та відповідальності у вирішенні завдань з проблем екологічної тематики.

Низький рівень розвитку даного критерію характеризується проявом слабкого інтересу школярів до екологічних знань, екологічних проблем та шляхів їх вирішення. Відзначається відсутність системи ціннісних орієнтації стосовно природи та здоров'я людей на емоційному, духовно-моральному рівнях. Окрім того, спостерігається слабкий розвиток або повна відсутність почуття обов'язку та екологічної відповідальності, низький рівень мотивації на причетність до вирішення екологічних проблем та забезпечення екологічної безпеки життя, відсутність бажання брати участь в екологічній діяльності, розвивати екологічну відповідальність та самостійність у вирішенні екологічних проблем та забезпечення екологічної безпеки у регіоні.

Операційно-діяльнісний критерій відображає міру активності, самостійності та творчості молодших школярів у вирішенні екологічних завдань, включає ступінь сформованості умінь, навичок, необхідних для здійснення екологічної діяльності, та досвіду їх застосування у навчальному процесі та в житті.

Високий рівень сформованості даного критерію проявляється в активній життєвій позиції школярів по відношенню до об'єктів природи та здоров'я людей, самостійності та творчого підходу до вирішення екологічних завдань, в успішному використанні загальних, дослідницьких та спеціальних умінь та навичок у ході екологічної діяльності; ефективність результатів пізнавальної та екологічної діяльності у формі підвищення результатів успішності, успішної участі в екологічних вікторинах, олімпіадах.

Середній рівень сформованості даного критерію проявляється у позитивній життєвій позиції школярів по відношенню до об'єктів природи та здоров'я людей, у певній їхній інтелектуальній та творчій активності при здійсненні екологічної діяльності. При цьому недостатньо сформованими є загальні, дослідницькі та спеціальні вміння та навички, тому школярі зазнають значних труднощів при виконанні екологічних проектів та дослідницьких робіт. Може спостерігатися відносно особистісне зростання

учнів при слабко вираженій здатності до рефлексії власних інтелектуально-творчих здібностей та екологічних умінь, виявляється ефективність особистісних досягнень у процесі пізнавальної та екологічно спрямованої діяльності, які виражаються у відносно успішній участі школярів у екологічних заходах, конференціях тощо.

Низький рівень сформованості даного критерію проявляється у відсутності у школярів інтересу та активності у прагненні до самостійного та творчого вирішення екологічних завдань; слабо розвинені загальні, дослідницькі та спеціальні вміння та навички для виконання екологічних проєктів; відсутні особистісні досягнення у галузі пізнавальної, еколого-дослідницької та еколого-проєктної діяльності. Вищезазначені критерії, показники та рівні екологічної вихованості молодших школярів є основою для визначення рівня екологічних знань, умінь, мотивів та потреб учнів молодших класів. Структурна схема критеріїв, рівнів та показників рівня екологічної вихованості наведена у таблиці 1.1

Таблиця 1.1.

**Критерії, рівні та показники екологічної вихованості учнів
молодшого шкільного віку**

Критерії	Рівні	Показники
Когнітивний	високий	<ul style="list-style-type: none"> • школярі мають повні, глибокі та систематизовані знання про закони природи; • учні обізнані про глобальні екологічні проблеми, розуміють причини їх виникнення та знають як їх попередити; • знають екологічні норми на правила поведінки
	середній	<ul style="list-style-type: none"> • школярі мають посередні, не глибокі знання про закони природи. • знання про природу та екологічні засади у них не структуровані і не систематизовані:

		<ul style="list-style-type: none"> • учні обізнані про глобальні екологічні проблеми, проте не зовсім розуміють причини їх виникнення та не знають як їх попередити; • посередньо орієнтуються у екологічних нормах на правила поведінки
	низький	<ul style="list-style-type: none"> • в учнів не сформовані або дуже слабкі знання про закони природи. • знання про природу та екологічні засади у них майже відсутні • учні не обізнані про глобальні екологічні проблеми, і зовсім не розуміють причини їх виникнення та не знають як їх попередити; • абсолютно не орієнтуються у екологічних нормах на правила поведінки
Мотиваційно-ціннісний	високий	<ul style="list-style-type: none"> • проявляє стійкий інтерес до екологічних знань, що знаходить свій прояв у навчальній діяльності; • має сформовану систему ціннісних орієнтацій по відношенню до природи; • має сформоване почуття екологічної відповідальності;
	середній	<ul style="list-style-type: none"> • проявляє не стійкий інтерес до екологічних знань, що знаходить свій прояв у навчальній діяльності; • має недостатньо сформовану систему ціннісних орієнтацій по відношенню до природи; • має недостатньо сформоване почуття екологічної відповідальності;
	низький	<ul style="list-style-type: none"> • не проявляє інтересу до екологічних знань, що знаходить свій прояв у навчальній діяльності; • не має сформованої системи ціннісних орієнтацій по відношенню

		<p>до природи;</p> <ul style="list-style-type: none"> • не має сформованого почуття екологічної відповідальності;
Оперативно-діяльнісний	високий	<ul style="list-style-type: none"> • має активну життєву позицію у відношенні до природи та навколишнього середовища; • вміють ефективно вирішувати екологічні завдання • в ході екологічної діяльності успішно застосовують здобуті знання • успішна та активна участь у екологічних заходах, святах тощо
	середній	<ul style="list-style-type: none"> • має не до кінця сформовану активну життєву позицію у відношенні до природи та навколишнього середовища; • вміють вирішувати екологічні завдання, проте недостатньо ефективно • в ході екологічної діяльності вміє застосовувати на практиці здобуті знання, проте недостатньо успішно; • іноді приймає участь у екологічних заходах, святах тощо
	низький	<ul style="list-style-type: none"> • не має сформованої життєвої позицію у відношенні до природи та навколишнього середовища; • не вміє вирішувати екологічні завдання; • не вміє застосовувати на практиці здобуті знання екологічної тематики; • не приймає участь у екологічних заходах, святах тощо

Ми вважаємо, що будь-який із виділених рівнів сформованості екологічної вихованості не є межею, а лише здатний виступати як основа для переходу на наступні рівні і тому не відкидається, а включається в подальший процес, удосконалюється та розвивається. Виділені показники

дозволили нам дати об'єктивну оцінку вихідному стану досліджуваного феномену особистості в учнів молодших класів загальноосвітньої школи.

Висновки до першого розділу

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу ми дійшли наступних висновків. Екологічне виховання – це процес та результат цілеспрямованого впливу на особистість дитини з метою здійснення нею екологічно свідомої діяльності у навколишньому середовищі. Під час екологічного виховання здійснюється засвоєння екологічних знань, умінь та навичок. У дітей відбувається формування екологічного світогляду, відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Критерієм ефективності екологічного виховання та освіти можуть слугувати як система екологічних знань, так і розвиток умінь. Кінцевою метою екологічної освіти є формування свідомості екоцентричного типу. Екоцентричний тип свідомості є системою уявлень про взаємозв'язок людини і природи.

Сутність екологічного виховання полягає у формуванні усвідомлено-правильного ставлення до природи в усьому його різноманітті, до людей, що охороняють її та створюють на її основі матеріальні та духовні цінності, до себе, як частини природи, розуміння цінності життя та здоров'я та їх залежності від стану навколишнього. середовища, які дозволяють надалі, успішно надавати в сукупності практичний та духовний досвід взаємодії людства з природою, який забезпечить його виживання та розвиток.

Нами були виділені та схарактеризовані наступні компоненти процесу екологічного виховання: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний. Відповідно до компонентів екологічного виховання були сформовані та охарактеризовані критерії та рівні (низький, середній та високий) екологічної вихованості молодших школярів.

РОЗДІЛ II УМОВИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

2.1. Аналіз програм та підручників «Я досліджую світ»

Складні процеси екологічного виховання підростаючого покоління, вивчення їх динаміки та умов проходження, є предметом дослідження педагогіки та психології. Під ними розуміється визначення теоретичних основ цього процесу, ряду ключових аспектів, що дозволить ефективно організувати систему цілеспрямованої педагогічної діяльності з екологічного виховання у школярів інтелектуальних, духовно-моральних і предметно-практичних особистісних утворень, що сприяють гармонізації їхніх стосунків з навколишнім природним середовищем.

Зважаючи на перехід української системи освіти на нові навчальні програми та плани, особливого значення набувають проблеми гармонізації відносин суспільства з природним середовищем, формування та розвиток відповідального ставлення до нього [46].

У початковій школі формується основа, відповідальна за ставлення учнів до навколишнього середовища. Саме тому результат екологічного виховання в значній мірі залежить від першого етапу навчання молодших школярів [19].

Провідні ідеї змісту екологічної освіти в початковій школі створюють основу для структуризації і розкриття як загальних, так і деяких детальних понять про взаємодію людини і природи.

Фундаментом для становлення та розвитку відповідального ставлення до природи, формування екологічної культури молодих школярів є навчальні предмети екологічної спрямованості, які несуть в собі інформацію про світ природи, про взаємодію людини з природою, про цінність збереження навколишнього середовища.

Під час створення сучасних курсів та дисциплін екологічної спрямованості, необхідно враховувати наступні цільові завдання:

- формування цілісного уявлення про соціальне та природне оточення як сферу існування, праці та відпочинку людини;
- формування вміння сприймати навколишній світ за допомогою органів чуття та пізнавальної зацікавленості, а також формування навичок аналізу явищ і фактів навколишньої дійсності;
- виховання морального і естетичного ставлення до сфери життєдіяльності людини, вміння узгоджувати свої вчинки та дії із загальнолюдськими нормами моралі.

Базуючись на новий Державний стандарт початкової освіти [20] було затверджено дві типові освітні програми: 1) під керівництвом О.Я. Савченко (НУШ 1); 2) під керівництвом Р. Б. Шияна (НУШ 2). Обидві програми передбачають вивчення предмету «Я досліджую світ» з одночасним поєднанням кількох освітніх галузей, передбачених Державним стандартом.

Концепція «Нова українська школа» базується на реалізації компетентнісного підходу до навчання. Саме тому в освітньо-виховний процес початкової школи було введено інтегрований навчальний курс «Я досліджую світ» (далі – ЯДС), який поєднує у собі одразу кілька освітніх галузей. Таким чином, зважаючи на сучасну актуалізацію проблем охорони навколишнього середовища, одним із завдань такого інтегрованого курсу, є реновація екологічної освіти та виховання серед учнів молодшого шкільного віку. Провідним українським науковцям та педагогам вдалось розробити інтегрований курс, у якому знайшли своє безпосереднє відображення проблеми взаємозв'язку людини і природи.

У курсі ЯДС інтегровано одразу декілька освітніх галузей. Зокрема, за програмою О. Я. Савченко [63] у курсі поєднані природнича, громадянська, історична, соціальна та здоров'язбережувальна галузі. Звертаючись до програми Р. Б. Шияна [64], можемо спостерігати поєднання природничої, технологічної, інформативної, соціальної, здоров'язбережувальної,

громадянської, історичної, та навіть певною мірою мовно-літературної та математичної галузей.

У Р. Шияна екологічна складова може бути розкрита через природничу галузь у багатьох предметах, натомість і О. Я. Савченко такі галузі як природнича, громадянська, історична а також соціальна та здоров'язбережувальна реалізуються у рамках інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що дозволяє більш повно розкрити всі грані вищезазначених освітніх галузей. Визначаючи мету природничої освітньої галузі як Р.Б. Шиян так і О. Я. Савченко зазначають, що одним із компонентів є формування цілісного образу світу та природи в системі наукових уявлень, а також формування наукового світогляду.

Звертаючи увагу на завдання природничої освітньої галузі можна помітити що основними завданнями в обох освітніх програмах є: формування знань про природу та навколишній світ, явища природи, про взаємозв'язки у природі; розвиток зацікавленості до пізнання природи, формування екологічно-свідомої позиції, щодо діяльності у природі (Таблиця 2.1).

Т. М. Гаранчук, зазначає, що серед наукових підходів щодо викладання інтегративного курсу «Я досліджую світ» зазначаються такі: інтегрований, компетентнісний, діяльнісний, тематичний та дослідницький.

Таким чином, новий курс «Я досліджую світи» у новому варіанті, використовуючи попередній досвід, накопичений в практиці за багато років, враховує всі переваги та недоліки попередніх природничих дисциплін.

В ході вивчення курсу виконуються наступні завдання:

- формувати в учнях екологічно-свідому активну позицію;
- виховати позитивне сприйняття майбутнього та прагнення діяти з метою збереження довкілля;
- проінформувати учнів та представити елементарні відомості про живу і неживу природу;
- сформувати поняття різних явищ природи;

- навчити дитину проводити дослідження та спостерігати за змінами в природі;
- сформуванню знання про важливість захисту природи та заходів з охорони природних ресурсів;
- виховувати гуманне ставлення до природи.

Таблиця 2.1.

Порівняльна характеристика «Типових освітніх програм»

	Типова освітня програма під кер. О.Я Савченко	Типова освітня програма під кер. Р.Б.Шияна
	Природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров'язбережувальна освітні галузі можуть бути реалізованими реалізуються через інтегрований курс «Я досліджую світ»	
Мета природничої освітньої галузі	Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є: особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу, що охоплює систему інтегрованих знань про природу та способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.	Метою природничої освітньої галузі є: <ul style="list-style-type: none"> • формування наукового мислення та культури дослідження; • розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, • утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі.
Завдання природничої освітньої галузі	<ul style="list-style-type: none"> • сформувати дослідницькі уміння щодо опанування явищ природи, використовуючи такі способи дослідження як (спостереження, дослідження, практична робота, вимірювання, систематизація, класифікація). • сформувати уміння встановлювати взаємозв'язки в природі (між станом довкілля і діяльністю людини) • виховати активну громадянську позицію щодо природоохоронної діяльності; • виховати інтерес до 	<ul style="list-style-type: none"> • формування екологічно й етично обґрунтованої поведінки у природі, залучення до природоохоронних акцій; • розвиток зацікавлення до пізнання природи, оволодіння способами навчально-пізнавальної діяльності, елементарними дослідницькими вміннями (через експерименти, спостереження); • поступове формування уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення початкових знань

	<p>пізнання природи свого краю і країни;</p> <ul style="list-style-type: none"> • розвиток ціннісного ставлення до природи та її пізнання, • становлення екологічно грамотної особистості. 	<p>про природні об'єкти і явища, взаємозв'язки в системі «нежива природа – жива природа», про залежність людини від стану навколишнього середовища та її вплив на нього.</p>
Змістові лінії природничої освітньої галузі	<p>Змістовими лініями є: «Людини», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина і світ», «Природа», «Людина і природа»</p>	<p>Змістовими лініями є: «Я пізнаю природу», «Я у природі», «Я у рукотворному світі»,</p>
Структурні напрями вимог до обов'язкових результатів навчання	<p>Відкриття світу природи, набуття досвіду його дослідження, пошук відповідей на запитання; спостереження за навколишнім світом, експерименти та створення навчальних моделей, прояв допитливості.</p> <p>Обробка та систематизація інформації природничого змісту, що отримується з доступних джерел та відтворення її в різних формах.</p> <p>Усвідомлення розмаїття природи, її взаємозв'язків. Пояснення роль природничих наук і техніки у життя людини та формування відповідної поведінки.</p> <p>Критична оцінка фактів, поєднання нового досвіду з набутих раніше і творчо його використовувати для розв'язання проблем природничого характеру.</p>	

Істотну роль в курсі вивчення грають питання захисту природи. Зміст курсу спрямовано на формування умов з метою обов'язкової участі учнів у природоохоронній діяльності.

Інтегрований підхід, який використовується під час викладання курсу реалізується через внутрішньопредметну та міжпредметну інтеграцію. В свою чергу це сприяє формуванню соціального та пізнавального досвіду, а також розвитку психологічних процесів, наукової допитливості до природних явищ довкілля [27].

Проаналізувавши навчальну програму інтегрованого курсу «Я Досліджую світ» [44] за кожен з чотирьох років навчання ми з'ясували наступні особливості організації екологічного виховання в процесі освоєння курсу ЯДС. Матеріал для вивчення поділений на змістовні лінії або теми, що визначені Державним стандартом початкової освіти [20], завдяки інтеграції змісту дисципліни в процесі вивчення, розкриваються всі галузі знань.

В свою чергу процес формування екологічних вмій поглиблює та розширює зміст екологічної освіти. Зміст інтегрованого курсу вміщує в себе широке коло проблемних питань, що тим чи іншим чином пов'язані із забезпеченням умов життєдіяльності учнів. Насамперед цей зміст розкривається через такі змістовні тематичні лінії та теми:

Змістовна тематична лінія «Мое довкілля». Одна з перших тематичних ліній у якій зустрічаються завдання екологічної тематики. Саме через проблемне питання «Як поводитись у довкіллі?» діти дізнаються про правила поведінки у довкіллі. Дізнається про негативні наслідки викидання сміття у парках, лісах та про забруднення водойм.

Змістовна тематична лінія «Вода». Тут діти мають змогу дізнатись про значення води у природі та житті людини, її властивості. Екологічний контекст спостерігаємо під час розгляду питання «Як берегти воду?». Школярі можуть дізнатись про цінність води як природного джерела усього живого, зосереджують свою увагу на необхідній економії та збереженні води як екологічної цінності. Розглядають шляхи збереження запасів води на Землі та складають правила користування водою у побуті.

Змістовна тематична лінія «Ми мандрівники». У змісті теми акцентується увага на взаємодії людини і природи, особливо важливим є правила безпечної поведінки в довкіллі. Проблемне питання «Як мандрувати світом, не засмічуючи природи» допомагає дітям засвоїти правила поведінки у довкіллі та розуміння негативних наслідків випалювання стерні, сміття тощо. Також вперше тут зустрічаємо акцент на можливості повторного використання рукотворних об'єктів.

Змістова тематична лінія «Книжка». Продовжується розкриття змісту взаємодії людини та природи. Акцентується увага на охороні природи, зокрема на ощадливому поводженні з папером та наслідками цього для природи. Проблемне питання «Чому треба берегти книжки?»

Змістовна лінія «Транспорт». Природнича освітня галузь тут розкривається через вплив людини на довкілля та взаємодію людини та

довкілля. Зокрема про вплив транспортних засобів на довкілля та види безпечного для природи транспорту.

Змістовні лінії «Світ рослин» та «Світ тварин» розкривають питання щодо будови та різноманітності рослин та тварин, особливостей їх вирощування, догляду та охорони.

Тема «Територія». Під час ознайомлення з «Як територія може стати домівкою?» одним із завдань є дослідження наскільки швидко може розкластися той чи інший предмет у природі. Ознайомлення зі способами зарадження таким процесам уже сьогодні.

Теми «Цінності» та «Хочу-можу-треба». Проблемне питання «Чи можуть зникнути цінності природи?». Тю тему напряду можна пов'язати з екологічною складовою. Діти дізнаються про об'єкти які можуть завдати шкоди природі та довкіллю. Ознайомлюються з Червоною книгою та деякими червонокнижними видами рослин та тварин, а також способами їх збереження.

Тема «Все пов'язане з усім» дає учням можливість навчитись піклуватись про планету, а саме дізнається про тривалість розпаду пластику, може пояснити негативні наслідки викидання сміття у природних середовищах, вміє сортувати сміття. Може пояснити вплив штучних матеріалів на довкілля, може запропонувати способи повторного використання та аргументувати доцільність рукотворних об'єктів.

Тема «Між минулим та майбутнім», проблемне питання «Як мої сьогоднішні дії впливають на майбутнє?». У цій темі продовжує розкриватись зв'язок людини та природи, проте дитина вже в змозі підібрати приклади такої взаємозалежності. Також у цій же темі повторно діти ознайомлюються з Червоною книгою та мають змогу створити власну, крім того у якості проєкту тут представлений виріб зроблений із вторсировини.

Тема «Енергія». Тут діти вперше стикаються зі альтернативними джерелами енергії. Знайомляться з ощадливими видами енергозабезпечення, їх перевагами та недоліками; може розрізнити різні джерела енергії

(відновлювальні та невідновлювальні) та пояснити користь від їх використання. Більш детально учні мають змогу познайомитись із матеріалом уже у 4 класі під час вивчення теми «Енергія», де екологічній тематиці присвячено п'ятнадцять уроків.

Таким чином, можемо спостерігати що акцент на екологію та природозбережувальну тематику зустрічається в курсі ЯДС доволі часто та пронизує багато різних тем. Проте, у першому та другому класі бачимо дещо більше уроків на екологічну тему та звернень та відсилок до неї. У третьому та четвертому класі кількість годин присвячених охороні та збереженню природи скорочується і зустрічається лише у двох темах протягом усього навчального року.

Однією з умов екологічного виховання молодших школярів є розгляд на уроках різноманітних зв'язків, що існують в природі. Найважливіша ідея, закладена у зміст екологічного навчання і виховання в початковій школі – ідея цілісності природи. Знання про зв'язки в природі важливі як для формування правильного світорозуміння, так і для виховання відповідального ставлення до збереження об'єктів природи, що знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Розкриття харчових зв'язків в живій природі, пристосованості живих організмів до середовища існування, до сезонних змін у природі, впливу людини на життя рослин і тварин пронизує зміст усіх уроків ЯДС і є спонукальним засобом для того, щоб молодші школярі усвідомили необхідність збереження природних взаємозв'язків під час будь-якої діяльності в природі.

Для екологічного виховання молодших школярів необхідно залучати учнів у різноманітну діяльність. Зокрема можемо спостерігати що під час вивчення тих чи інших тем учні мають змогу попрацювати із виробами, які вони виготовляють із вторинної сировини. Таким чином різні види навчально-вихованої діяльності доповнюють один одну: навчальна сприяє теорії та практиці взаємодії суспільства і природи, оволодіння прийомами знаходження причини та наслідку в області екології; гра формує досвід

поняття екологічно зважених рішень, суспільно-корисна діяльність слугує отримання досвіду прийняття екологічних рішень, дозволяє зробити реальний внесок у вивчення і охорону місцевих екосистем, пропаганду екологічних ідей.

Проаналізувавши зміст всіх підручників, які використовуються для викладання курсу ЯДС, було з'ясовано, що за типовою освітньою програмою О. Я. Савченко було підготовлено та випущено шість підручників, за програмою Р. Б. Шияна – п'ять. Кожний підручник складається з двох частин (кожна з частин розрахована на одне півріччя).

За програмою О. Савченко було розроблено наступні підручники:

- Андрусенко І. В. (Частина 1); Вдовенко В. В., Котелянець Н. В., Агеєва О. В. (Частина 2). «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Грамота».
- Бібік Н. М., Бондарчук Г. П. (Частина 1); Корнієнко М.М., Крамаровська С.М., Зарецька І. Т. (Частина 2); «Я досліджую світ»: підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах); Видавництво «Ранок»
- Будна Н. О., Гладюк Т. В., Забродська С. Г., Шост Н. Б., Лисобей Л. В «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
- Гільберг Т. Г.; Тарнавська С. С.; Павич Н. Н. «Я досліджую світ»: підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Генеза»
- Грущинська І. В., Хитра З. М. (Частина 1); Морзе Н. В., Барна О. В. (Частина 2) «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). УВОЦ «Оріон»
- Жаркова І. І., Мечник Л. А., Роговська Л. І., По номарьова Л. О., Антонов О. Г. «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Підручники і посібники».

За типовою освітньою програмою Р.Б. Шияна було розроблено наступні посібники:

- Большакова І. О., Пристінська М. С. «Я досліджую світ»: підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Ранок».
- Вашуленко М. С., Ломаковська Г. В., Єресько Т. П., Ривкінд Й. Я., Проценко Г. О. «Я досліджую світ»: підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавничий дім «Освіта».
- Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Світич».
- Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Хомич О. Л., Гарбузюк І. В., Андрук Н. В. «Я досліджую світ» підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видаництво «Алатон».
- Іщенко О. Л., Ващенко О. М., Романенко Л. В., Романенко К. А., Кліщ О. М. «Я досліджую світ»; підручник для закладів загальної середньої освіти (у двох частинах). Видавництво «Літера ЛТД».

Проведений аналіз виявив наступні особливості.

1. Спостерігаємо розподіл освітніх галузей між першою та другою частиною підручників. Наприклад у таких авторів як І.В. Андрусенко Н.М. Бібік, І.В. Грущинська у перших частинах посібника розкриваються такі освітні галузі як: природнича, соціальна та здоров'язбережувальна, громадянська та історична. В свою чергу у другій частині спостерігаємо – технологічну та інформативну освітні галузі. Також у підручниках за авторства І.В. Андрусенко та Н.М. Бібік є взаємопосилання між окремими освітніми галузями між (першою та другою частинами). У всіх інших підручниках інформація всіх освітніх галузей розподілена в певному порядку між першою та другою частинами.

2. У всіх вищезазначених підручниках окрім підручників за авторства: О.В. Волощенко, Т.В. Воронцова та О.Л. Іщенко навчальний матеріал

систематизовано за порами року, починаючи навчальний рік з осені та завершуючи його літом. У цих підручниках є відповідні тематичні розділи, що можуть дещо відрізнитись назвами «Природа влітку», «Літо», або відповідні параграфи.

3. Майже в усіх підручниках можемо спостерігати що матеріал згруповано у великі теми або розділи. Також трапляється і потижневе структурування, наприклад у І.В. Грущинська, О.В, Волощенко, О. Л. Іщенко та Н.М, Бібік.

4. Окрему увагу привертає підручник за авторства О.В, Волощенко, оскільки тут кожний тиждень розпочинається з уривку певного художнього твору, що доповнює тему, після цього є серія завдань та тестів. У інших підручниках таких інтегруючих ідей не прослідковується. Натомість у інших авторів послідовності завдань і питань у темах доволі різні. Зміст та обсяг інформації представленої у підручнику має більш предметний характер ніж інтегрований.

5. Більш детально звернули увагу на природничу та екологічну компоненту підручників. Зокрема, майже всі підручники окрім підручників О.В. Волощенко, І.О. Большакова та Т.В. Воронцова, містять матеріали щодо енергії, видів енергії, вода, її властивості, охорону водойм, лісів, тощо.

Доцільно було б розробити нормативний документ, у якому б зазначити мінімальний обсяг понять, інформації природничого характеру який діти мають засвоїти протягом кожного навчального року.

Таким чином, можна зробити висновки про те, що не всі підручники за якими наразі відбувається викладання курсу «Я досліджую світ» в повній мірі відображають інтегративний характер та відповідають цього курсу. У більшості посібників ми спостерігали традиційні але дещо модернізовані підходи щодо підбору та систематизації інформації. Зважаючи на різноманітним видам діяльності, які чергуються між собою дітям буде комфортно працювати з ними: переключаючи свою увагу, учні будуть не так швидко втомлюватись та перенапружуватись. Оскільки сам підручник не

виступає як основа навчання то необхідно залучити діяльнісний підхід, щоб перемістити акценти на певну діяльність. Саме тому, при викладанні курсу необхідно багато часу приділяти практичним роботам, демонстраційним та лабораторним дослідом, спостереженням за природою, розв'язанню практичних екологічних задач.

2.2. Методи та форми екологічного виховання

Основу виховання ціннісного ставлення дитини до навколишнього світу природи становить її стійка потреба у спілкуванні та взаємодії із навколишнім природним середовищем. Реалізувати це завдання можливо за допомогою використання певного спектру методів та форм роботи з дітьми з метою екологічного виховання.

Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання у школі, кожному з яких визначається відповідна мета, завдання, підбирається відповідна методика, враховуються вікові особливості учнів. Мета екологічного виховання – формування відповідального ставлення до довкілля, що відбувається в умовах її екологічного усвідомлення.

Екологічна освіта має бути безперервною і продовжуватись у дошкільному, шкільному та післяшкільному періодах. У початковій школі вона здійснюється із залученням міжпредметних зв'язків. Зміст діючих навчальних програм дозволяє сформувати у дітей елементарні природні та природоохоронні уявлення та поняття, виробити окремі природоохоронні вміння та навички, розкрити взаємозв'язки між неживою та живою природою, природою та людиною. Вже в початкових класах діти повинні зрозуміти, що людина – невід'ємна складова частина природи, що саме вона у своїй діяльності впливає на навколишнє середовище а вплив її може бути як позитивним, так і негативним [11].

При підборі форм та методів екологічного виховання варто враховувати такі цільові установки:

- формування цілісного уявлення про соціальне та природне оточення як сферу існування, діяльності та відпочинку людини;
- формування вміння приймати навколишній світ за допомогою органів чуття та пізнавальної зацікавленості;
- підготовка учнів до способів пізнання навколишнього світу;
- виховання морального та естетичного ставлення до сфери життєдіяльності людини, вміння вести себе у ній у згоді із загальнолюдськими нормами моралі [50].

Форми організації освітнього процесу – це зовнішній прояв узгодженої діяльності вчителя та учнів, що відбувається у відповідній послідовності та режимі [16].

У екологічному вихованні молодших школярів використовують такі методи навчання, як наочні, словесні та практичні.

До наочних методів належать демонстрація наочних посібників, використання технічних засобів навчання, демонстрація фільмів. Вони дозволяють учням наочно побачити у динаміці багато процесів, які раніше засвоювалися з тексту підручника.

До словесних методів належать розповідь, бесіда, пояснення.

Словесні методи використовуються для розширення знань дітей про природу, систематизацію та узагальнення. Словесні методи допомагають формувати в дітей знання, емоційно позитивне ставлення до природи.

До практичних методів належать ігри, елементарні досліди, моделювання. Практичний метод спрямований на оволодіння навчальним матеріалом на основі вправ, самостійних робіт

Методи екологічної освіти та виховання школярів молодших класів поділяються на дві групи: традиційні та інноваційні.

У традиційній формі навчання головну роль відіграє урок. Урок є основною формою освітнього процесу, який має величезні можливості для реалізації таких цілей як розвиток екологічних знань та формування екологічної культури учнів. Чим цікавіший і насиченіший матеріал на уроці,

та чим правильніше збудований хід уроку, наприклад, у рамках системно-діяльнісного підходу, із застосуванням методів навчання, тим краще засвоюватимуться екологічні знання учнями [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Екологічна освіта у початковій школі реалізується в основному на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Цей урок є одним з найскладніших, але, водночас час, одним із найцікавіших із усього спектру предметів початкової школи. Складний він, тому що включає величезне коло питань: від правил особистої гігієни до знань про нашу планету, країни та народи світу.

Людина, природа, суспільство розглядаються як єдина цілісність. А цікавий тим, що вчитель та учень є спостерігачами, активними суб'єктами, що приймають участь у пошуковій діяльності.

Щодо будь-якої теми, будь-якого питання цього курсу у його зміст органічно включається матеріал екологічного характеру Крім цього, у програмах передбачається проведення уроків, присвячених охороні об'єктів природи. У другому класі на уроках «Я досліджую світ» розглядаються такі теми: «Рослини у природі», «Тварини у природі», «Рослини восени», «Тварини восени», «Рослини взимку», «Тварини взимку», «Як зберегти життя ялинці?», «Що я можу зробити для охорони природи?», «Червона книга України», «Як зберегти повітря чистим?», «Як зберегти воду?» та інші.

. Для того, щоб викликати інтерес у учнів, уроки також варто зробити оригінальними, щоб вони були різноманітними, цікавими та захоплюючими. Як правило, у педагогічній практиці застосовуються різні форми та методи проведення уроків. Необхідно, щоб учні були не лише слухачами, а й самі брали активну участь у ході проведення уроку.

Успішному вирішенню поставлених завдань сприяють різні форми роботи. Особливо, це: уроки – подорожі, («Йдемо у подорож за природними матеріалами»), уроки – ігри, етичні бесіди,

- уроки-екскурсії: («Що можна побачити, почути і відчути восени?», «Що можна побачити, почути і відчути навесні?» «Що можна побачити, почути і відчути влітку?»))
- уроки-дослідження: («Що я можу зробити для охорони природи?», «Які рослини і тварини нашого краю занесені в Червону книгу України?», «Дослідження властивостей повітря. Як зберегти повітря чистим?», «Дослідження властивостей води» «Проводимо дослідження. На які потреби витрачають воду у твоїй сім'ї.») узагальнюючі уроки, уроки – конференції.

Це дає можливість розкрити світ природи через різноманітні види відчуттів, властиві для всього живого, дати основну інформацію про неживу природу та живу природу, розвинути пізнавальні інтереси.

При застосуванні цих форм використовуються різні прийоми: інсценування, читання віршів, казок, вікторини, загадки, що сприяє підвищенню інтересу до живого, розуміння гармонії та краси природи.

Кожна з форм роботи спонукає різні види пізнавальної здібності дітей молодшого шкільного віку: самостійна робота з різними джерелами інформації дозволяє зібрати фактичний матеріал, визначити сутність проблеми; гра формує досвід прийняття розумних рішень, творчі здібності, дозволяє зробити реальний внесок у вивчення та збереження місцевих екосистем, поширення цінних ідей.

Спочатку найбільш раціональні методи, які аналізують і коригують екологічні ціннісні спрямованості, інтереси та потреби, що сформувалися у школярів. Застосовуючи їх досвід спостережень і природоохоронної діяльності, викладач під час розмови з допомогою фактів, цифр, поглядів спонукає емоційні реакції учнів, намагається сформувати вони власне ставлення до проблеми.

Потім, на етапі формування екологічної проблеми особливе значення набувають методи, що спонукають самостійну діяльність учнів. Завдання, що спрямовані на визначення розбіжностей у взаємодії суспільства та природи

та на формування проблеми або появу ідей про шляхи її вирішення з урахуванням екологічної концепції. Стимулюють навчальну діяльність дискусії, сприяючи розвитку навичок власних висловлювань, ознайомленню з реальними екологічними умовами, пошуку можливостей їх вирішення.

На етапі теоретичного обґрунтування способів гармонійного впливу суспільства та природи вчитель застосовує розповідь, яка дає можливість показати наукові засади охорони природи у широких та багатогранних зв'язках, враховуючи фактори світового, регіонального, локального рівнів. Пізнавальна діяльність підштовхує до моделювання екологічних ситуацій морального вибору, які поєднують досвід прийняття рішень, створюють ціннісні орієнтації, розвивають інтереси та потреби дітей.

Певні методи мають універсальне значення. Кількісний експеримент (досліди з вимірювання величин, параметрів, що визначають екологічні явища; експериментальне вивчення екологічних технологій; досліди, що зображують кількісне уявлення екологічних закономірностей тощо) дає можливість успішно формувати структурні компоненти екологічного знання та ставлення до них як до особисто значимим.

Процес екологічного виховання вимагає перегляду всіх загальновідомих методів та форм:

- стимулювання дітей до регулярного поглиблення знань про навколишнє середовище (застосовуються такі форми: сюжетно-рольові ігри, бесіди, доповіді учнів, вікторини);
- розвиток творчого мислення, здатність передбачити наслідки природо творчої діяльності людей (застосовуються методи, які б сприяли формуванню інтелектуальних умінь: аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, досвід, лабораторна робота, розмова, спостереження – традиційні методи);
- формування дослідницьких навичок, умінь, здібностей приймати екологічно доцільні рішення та самостійно отримувати нові знання за допомогою методу проблемного підходу до процесу навчання;

- залучення учнів до практичної діяльності для вирішення екологічних проблем місцевого масштабу (пошук рідкісних та зникаючих видів, створення екологічної стежки, захист природи
- відновлення лісу, поширення екологічних знань, форми:., бесіди, плакати). Наприклад можна створити плакат: «Водойми нашого краю» «Тварини нашої місцевості», «Зимуючі птахи нашого міста» тощо.
- Методи та форми співвіднесені із завданнями екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Взаємозв'язок завдань, форм та методів із компонентами змісту екологічного виховання молодших школярів:

Взаємозв'язок завдань, форм та методів із компонентами змісту екологічного виховання молодших школярів:

1. Когнітивний компонент

Завдання: розширити знання дітей про природу, упорядковувати та систематизувати їх.

Форми: розповіді про природу, про окремих представників рослинного та тваринного світу, особливості їх зовнішнього вигляду, звички.

Методи: вирішення екологічних завдань щодо встановлення окремих зв'язків та залежностей між об'єктами тваринного та рослинного світу.

Обов'язковими принципами екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку є оснащення максимальної наочності та практичної взаємодії з природним світом.

2. Емоційний компонент

Завдання: виховувати позитивне ставлення до світу природи, створювати мотивацію дітей до вивчення природних явищ.

Форми: екскурсії, оповідання, урок-гра, пізнавальні ігри

Методи: спостереження, експеримент, бесіда, складання розповідей про своїх домашніх вихованців, рослин, про свої почуття та емоції до краси природи.

3. Діяльнісний компонент

Завдання: стимулювати дітей до прояву пізнавального інтересу до світу природи (зокрема, світу рослин). Заохочувати дітей виявляти свої почуття та відношення до об'єктів природи та дій щодо їх пізнання (або догляду за ними).

Форми: екскурсії до природи; організація малювання, занять з ручної праці з природним матеріалом;

Методи: щодня спостереження явищами природи; чергування в куточку природи для догляду за різноманітними рослинами; читання віршів, слухання екологічних казок, відбивати своє ставлення й у словах (подобається, красиво).

Існує багато прийомів, методів та форм роботи з формування екологічної культури через урочну діяльність.

Екскурсії у природу – класична форма вивчення навколишнього середовища. На екскурсіях створюються сприятливі умови виявлення естетичної цінності світу природи, її науково-пізнавального значення, формування грамотної поведінки у природному середовищі. Провідний метод емпіричного пізнання природи на екскурсіях – спостереження [13].

Спостереження дозволяє формувати у дитини повне та чітке уявлення про об'єкти природи, виявляти зв'язки, що існують між ними, що має велике значення для екологічної освіти. Так, на сезонних екскурсіях діти не тільки спостерігають за змінами в житті рослин і тварин у цю пору року, а й виявляють причини цих змін [53]. Наприклад можна використати такі теми для спостережень на уроках «Я досліджую світ» у другому класі; «Як проростає зернятко», «Зміна пір року».

Спостереження – це складний пізнавальний процес сприйняття, у якому відбивається єдність чуттєвого та раціонального процесу. У процесі спостереження у дітей з віком утворюються конкретні знання з певної тематики, розвивається мислення, мова, виникає інтерес і до природи.

У ході екскурсій у природу учні на практиці можуть знайомитися з результатами ставлення людини до природи. Спостерігаючи такі сліди

негативної діяльності людини, як обламані гілки, сміття в парку, водоймища, втоптаний газон, діти самі приходять до висновку про те, як слід поводитися в природі [57].

Порівняно новим інноваційним видом діяльності молодших школярів у природі є робота на «екологічній стежці». Навчальна «екологічна стежка» - це маршрут у парку, лісопарку, який прокладається так, щоб на ньому були місця і природної природи, і антропогенний ландшафт. Це дозволяє порівнювати природне і перетворене середовище, вчити дітей оцінювати характер діяльності людини в природі. Для початкових класів на ній виділяються об'єкти відповідно до навчальної програми та врахування наступності початкової та середньої школи. В рамках нашого міста такі екскурсії на «екологічній стежки» можна провести в РЛП «Ялівщина» або «Кордівка»[25].

На стежці пізнавальними джерелами інформації для учнів є сама природа. Це тварини, рослини, гриби, ґрунти тощо. Завданням для вчителя є продумати послідовність їх вивчення, план спостережень, об'єм інформації. Робота на «екологічній стежці» має не лише інформативне, а й діяльнісне значення: діти можуть брати участь у посадці рослин на ботанічних майданчиках, в міру своїх сил доглядати за ними, брати активну участь у прибиранні стежки, розробляти та встановлювати екологічні знаки, будувати та розвішувати годівниці для птахів. Крім цього, таке відвідування природи дає можливість організувати та проводити дослідницькі роботи: вивчати стан об'єктів природи та спостерігати, внаслідок чого у дитини формується поняття про розвиток об'єктів, про процеси, що відбуваються у природі; проводити дослідження як тривалі, так і короткочасні; оцінювати результати природоохоронної роботи та прогнозувати наслідки діяльності. Така різнобічна діяльність допомагає учневі усвідомлювати значення природи для людини, важливість грамотної взаємодії із нею [40].

В урочній діяльності широко застосовується ігрова діяльність. Дитячі ігри – відображення життя. Уявні умови, що є в грі, сприяють тому, що

знання про навколишній світ не тільки легко засвоюються, а й закріплюються. Засвоюються моральні норми та правила поведінки у навколишньому середовищі. У дитини формується досвід прийняття екологічно грамотних рішень. Граючи, діти вчаться жити у цьому світі, спілкуватися з його мешканцями, предметами та явищами, тобто. відбувається процес екологічної соціалізації [31].

Ігри бувають різноманітними: дидактичні, творчі, рольові, ділові, ігри-змагання, імітаційні.

Дидактичні ігри – це ігри з правилами. Їхня головна властивість, на думку психологів, у тому, що пізнавальні завдання виступають перед дитиною в завуальованій формі. Граючи, дитина і не думає вчитися, але в результаті гри дізнається щось нове. Таке навчання відбувається ненав'язливо, ненавмисно. Ці ігри допомагають формувати такі універсальні навчальні дії, як: вміння поставити навчальне завдання, сприяють формуванню самоконтролю, самооцінки [4]. Це може бути гра «Знайди помилку». Вчитель навмисно робить помилку, щоб перевірити якість засвоєного дітьми матеріалу. Гра «Сад, город, поле, парк». Тут можна використати м'ячик. Вчитель називає рослину та кидає м'яч учню, а той відповідає де росте рослина. В контексті екологічного виховання також можна використати гру «Знайди пару». Наприклад діти мають поєднати тварин із місцем їх існування або листочок із назвою дерева тощо.

Рольові ігри екологічного змісту засновані на моделюванні соціального змісту екологічної діяльності. Рольова поведінка дає можливість дитині виявляти самостійність суджень, формує у них вміння вести дискусію, використовуючи свої знання, досвід, тим самим створюються умови для формування принципів екологічної моральності [9].

Ігри-змагання екологічного характеру засновані на стимулюванні активності учасників у придбанні та демонстрації екологічних знань та умінь. До цього типу належать конкурси кросвордів, проєктів, загадок. Вони широко використовуються у практиці роботи шкіл.

Імітаційні екологічні ігри засновані на моделюванні екологічної реальності та предметного змісту екологічної діяльності [10].

В останні роки, у зв'язку з впровадженням у систему шкільної освіти нових стандартів, вчителі частіше почали застосовувати такий метод навчання, як метод проєктів.

В. Коваль у своїх роботах зазначає, що завдяки застосуванню методу проєктів можливо поєднати дослідницьку та продуктивну діяльність у процесі набуття нових знань та вмінь [29]

Метод проєктів включає етапи – формування мети, усвідомленої дітьми; розробку плану дій, практичні дії, кроки до наміченої мети, підбиття підсумків виконання проєктів. Але головна цінність проєктної діяльності, на наш погляд, – отримання учнями результату кінцевого продукту, найчастіше соціально значимого. Наприклад, проєкт «Допоможемо зимуючим птахам». Результатом виконання цього проєкту буде проведення ярмарку, на якому покупцям пропонуватимуть годівниці для птахів, зроблені дітьми. [24].

Вони можуть проводитися відповідно до традицій школи, або за побажаннями учнів чи батьків, приурочені до будь-якої дати. Тому тематика їх різноманітна, наприклад «День лісу», «Свято квітів», «В гостях у весни». Так, «День птахів» традиційно проводиться у школах під час весняних канікул. Під час заходів можна провести конкурс малюнків, «Птахи — наші друзі», проводяться вікторини «Що ти знаєш про птахів?» та ін.

Метод експерименту грає важливу роль в екологічному вихованні молодшого школяра. В історії педагогіки він отримав філософське осмислення у працях Ф. Бекона, який створив і вперше класифікував експерименти. «Експеримент, чи дослід, — особливий вид спостереження, організований у спеціально створених умовах, виявлення конкретних особливостей. Даний метод має велике значення для розвитку спостережливості та допитливості дитини, виховання її активного та правильного ставлення до об'єктів та явищ природи. Досліди спрямовані на те, щоб діти самі вчилися організувати спостереження, дізнавалися, шукали

причини явища, самостійно домагалися результатів, щоб вони відчули радість відкриттів, а це важлива умова розвитку спостережливості» [38]. Під час проведення формувального етапу педагогічного дослідження, в ході проведення уроків на тему «Повітря» та «Вода», провідним методом у нас виступав метод експерименту.

Мета бесіди як методу екологічного виховання – допомогти дітям глибше усвідомити явища природи, узагальнити та систематизувати знання про прочитане. Розмова використовується вчителем із різними дидактичними цілями: до створення інтересу до екологічної діяльності (перед спостереженням, екскурсією); для уточнення, поглиблення, узагальнення та систематизації знань дітей про природу [22].

В залежності від дидактичних цілей бесіди поділяють на такі види: настановчі, евристичні та підсумкові.

- настановча бесіда допомагає вчителю активізувати увагу дітей, викликати інтерес до майбутньої діяльності, актуалізувати наявний досвід, щоб встановити зв'язок між знаннями, полікованими раніше, і майбутньою екскурсією, спостереженням тощо.

- евристична розмова передбачає встановлення причин різноманітних явищ природи з допомогою міркувань. Така розмова будується на наявних у дітей знань, отриманих у процесі спостережень. Вона спрямована на поглиблення знань про взаємозв'язки, що існують у природі, самостійне вирішення дітьми пізнавальних завдань, розвиток мови-доказу.

- підсумкова бесіда використовується для узагальнення та систематизації знань дітей про природу, одержаних у процесі спостережень, ігор, читання художніх творів, праці тощо [5].

Наочним матеріалом у розмові можуть бути як картини, а й моделі. Педагогічні прийоми повинні забезпечувати активну участь у бесіді всіх дітей, спонукати їх до роздумів, вирішення пізнавальних завдань, до самостійності у формуванні висновків, до доказу своїх суджень.

Моделювання розглядається як спільна діяльність вчителя та дітей. Метою моделювання є забезпечення успішного засвоєння дітьми знань про особливості об'єктів природи, їх структуру, зв'язки та відносини, що існують між ними. Моделювання ґрунтується на принципі заміщення реальних об'єктів предметами, схематичними зображеннями, знаками. У міру усвідомлення школярами способу заміщення ознак, зв'язків між реальними об'єктами, їх моделями стає можливим залучати дітей до спільного з учителем, а потім і самостійного моделювання [31].

Бесіди як форма екологічного виховання, яка дозволяє мотивовано та обґрунтовано підвести учнів до висновку про необхідність захисту та охорони природних об'єктів. Під час бесіди діти навчаються знаходити численні зв'язки у природі: між рослинами та тваринами, тваринами – хижаками та жертвами, природними умовами середовища та її мешканцями, діяльністю людини та станом природного оточення. Проводити етичну бесіду на уроках для аналізу екологічних зв'язків у ситуаціях "Бездомні тварини", "Зірвані квіти", при розборі уривків творів письменників – натуралістів, при відгадуванні загадок та застосуванні прислів'їв, казок, музики, спостережень. Довірлива атмосфера розмови, співучасть у ній кожної дитини зі своєю думками, емоціями, висновками сприяє становленню особистісної позиції учня.

В ході планування уроків вчителю необхідно брати до уваги, що обираючи той чи інший метод навчання, потрібно забезпечувати:

- активну участь дітей у процесі навчання;
- налагодження зворотного зв'язку у системі «вчитель-учень»;
- можливість використання набутих умінь та навичок у реальних або навчальних завданнях;
- можливість самостійної творчої діяльності учнів у малих групах;
- мотивацію учнів до покращення своєї діяльності на уроках;
- прагнення учнів до активних дій, що допомагають досягти успіхів, тим самим мотивуючи їх.

Таким чином при викладанні курсу «Я досліджую світ» на уроці може бути використано декілька методів залежно від змісту уроку.

Таким чином, процес екологічного виховання – важлива ланка у процесі навчання та виховання дітей. Екологічне виховання молодших школярів є важливим частиною освітнього процесу. У цьому процесі виняткова роль належить рівню освіти, де учні здобувають базові знання про природу

Екологічна вихованість це результат цілеспрямованої діяльності і кропіткої роботи при вивченні природи під час уроків, з метою залучення учнів до охорони навколишнього середовища. Важливою умовою для реалізації цих екологічних задач є не тільки систематична робота вчителя з використанням різноманітних прийомів та методів екологічного виховання, а й застосування різних форм діяльності школярів у природі, що є необхідною та обов'язковою умовою для здійснення повноцінного процесу екологічної освіти. Серед засобів пізнання природи чільне місце належить безпосередньому цілеспрямованому спілкуванню учнів із природою. Адже екологічне виховання має відбуватися при безпосередньому спостереженні природи, а значить потрібно використовувати кожну прогулянку, екскурсію.

Результатом екологічного виховання, на нашу думку, має стати розвинене емоційне сприйняття, бажання активно включитися в роботу з охорони та захисту об'єктів природи. Успіх екологічного виховання та освіти залежить від використання та правильного поєднання різних методів, форм та засобів

Висновки до другого розділу

Таким чином, проаналізувавши методичну та педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що урок як традиційна форма освітньо-виховного процесу, незважаючи на регламентовану структуру, має великі можливості для здійснення екологічного виховання учнів. Чим більш насиченим та цікавим є матеріал, тим результативніше відбуватиметься оволодіння екологічними знаннями та навичками учнями.

Існують різні форми проведення уроків у початковій школі: уроки у формі змагань та ігор (вікторини, дидактичні ігри), уроки у формі заходів (екскурсії, прогулянки), уроки з груповими формами роботи, уроки творчості, уроки-бесіди. Відповідно, для підвищення рівня екологічної вихованості педагогом мають бути враховані вищезазначені методи та форми роботи і використані відповідно до поставлених цілей уроку.

Результатом екологічного виховання є екологічно вихована особистість, складовими якої виступають знання про природу та їх екологічна спрямованість, вміння використовувати їх у реальному житті, у поведінці, у різноманітній діяльності та морально-естетичне сприйняття природного середовища.

Під час аналізу типових навчальних програм з'ясували, що обидві типові освітні програми передбачають розвиток природничої освітньої галузі у інтеграції з іншими галузями знань. Обидві програми зосереджують свою увагу на розкриття природничої освітньої галузі у інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Аналіз підручників інтегрованого курсу показав, що більшість підручників у недостатній мірі орієнтовані саме на інтеграцію всіх зазначених освітніх галузей.

РОЗДІЛ ІІІ

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА З ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В КУРСІ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

3.1. Визначення вихідного рівня екологічної вихованості

Одним із завдань нашого кваліфікаційного дослідження було експериментально проаналізувати рівень екологічної вихованості учнів початкової школи. Саме тому нами було організовані та проведені діагностичні опитування.

Експериментальне дослідження рівня екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку проводилось на базі Комунального закладу «Городнянський ліцей №1» Городнянської міської ради Чернігівської області. Для проведення педагогічного експерименту були залучені 2-А та 2-Б класи. У 2-А навчається 26 учнів, із них 16 дівчат та 10 хлопців, вчитель – Лушай Лариса Володимирівна. У 2-Б класі навчаються 29 учнів, із них 15 дівчат та 14 хлопців, вчитель – Жадченко Віра Олександрівна.

Досліджуючи проблематику екологічного виховання серед учнів початкової школи вся експериментальна робота була поділена на декілька етапів:

1. Констатувальний етап. На цьому етапі було організовано та проведено вихідне опитування учнів з метою розуміння рівня екологічної вихованості. Результати опитування були опрацьовані та проаналізовані. Цей етап дослідження тривав протягом вересня-жовтня 2020 року.

Для визначення вихідного рівня екологічної вихованості з учнями використовували анкети (Додатки А, В, Д), у яких учням були запропоновані питання, які повністю відображають встановлені критерії екологічної вихованості. Зважаючи на вік дітей, питання були побудовані з однозначною відповіддю: так, ні або не знаю. Анкета складалась з шести питань. Анкетування проводилось серед учнів 2-их класів. Всього у якості

респондентів налічувалось 55 учнів, із них 34 дівчинки та 21 хлопчик. Середній вік учнів 8 років.

2. Формувальний етап дослідження. Етап аналізу результатів констатувального опитування та розроблення методичних доробок та проведення уроків з метою підвищення рівня екологічної вихованості серед учнів молодшого шкільного віку – грудень-квітень 2020/2021 н.р. Базуючись на результати констатувального етапу дослідження, клас з більш низьким рівнем екологічної вихованості обрали у якості експериментального.

3. Контрольний етап дослідження. Проведення контрольного опитування з метою встановлення кінцевого результату сформованості екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку. Етап тривав протягом вересня-листопада 2021 року. Під час контрольного опитування ми опитали учнів як контрольної, так і експериментальної групи, з метою виявлення ефективності проведених уроків екологічної спрямованості.

Під час педагогічного експерименту використовувались наступні методи дослідження:

- теоретичні (аналіз літературних джерел з обраної теми):
- емпіричні (анкетування) з метою з'ясування рівня екологічної вихованості учнів молодших класів.

Для виявлення рівня екологічної вихованості були розроблені анкети, для констатувального та формувального етапу дослідження (Додатки А-Е). Анкети ми розробили до кожного із зазначених критеріїв.

Анкета для когнітивного критерію (Додаток А та Б) була розроблена з метою вивчення знань дітей про природу. Кожна правильна відповідь оцінювалась у два бали. Опитувальник дозволив вивчити когнітивний критерій із виявленням наступних рівнів:

Високий рівень (8-12 балів) – сформовані системні та глибокі екологічні знання та поняття, виявляє цікавість до природних об'єктів.

Середній рівень (4-8 балів) – сформовані не точні знання та уявлення про цінність природи. Учень виявляє цікавість лише до деяких об'єктів природи.

Низький рівень (до 4 балів) – відсутні системні уявлення та поняття про цінність природи. Учні не проявляють цікавості до природних об'єктів та явищ.

Анкета, яка була розроблена для виявлення рівня екологічної вихованості за мотиваційно-ціннісним критерієм (Додаток В та Г). Опитування дозволило вивчити мотиваційно-ціннісний критерій відповідно до наступних рівнів:

Високий рівень (8-12 балів) – учень емоційно реагує на взаємодію з природою. Здійснює особистісну оцінку значущості об'єктів природи як джерела охорони, пізнання, краси, користі та ін.

Середній рівень (4-8 балів) – учень емоційно реагує на взаємодію з деякими природними об'єктами. Здійснює особистісну оцінку значущості об'єктів природи як джерела пізнання, краси і користі.

Низький рівень (до 4 балів) учень не відчуває ніяких почуттів природи. Здійснює особистісну оцінку значущості об'єктів природи лише як джерела, користі.

Анкета для виявлення сформованості екологічної вихованості за операційно-діяльнісним критерієм (Додаток Д та Е) дозволила вивчити рівень вмінь учнів щодо збереження та захисту об'єктів природи. Виявляли відповідно до наступних рівнів:

Високий рівень (7-10 балів) – мотиви та потреби взаємодії з природою мають непрагматичний характер. Учень проявляє ініціативність та самостійність в діях, що спрямовані на охорону природних об'єктів..

Середній рівень (4-7 балів) – мотиви та потреби взаємодії з природою мають непрагматичний характер. Учень за ініціативи педагога або друзів проявляє ініціативність в діях, що спрямовані на охорону природних об'єктів..

Низький рівень (до 4 балів) – мотиви та потреби взаємодії з природою мають практичний характер. Учень не проявляє ініціативність в діях, що спрямовані на охорону природних об'єктів..

Проаналізувавши відповіді учнів, ми змогли виявити певні особливості та закономірності у їх відповідях.

Отже, на етапі констатувального опитування учням було запропоновано відповісти на наступні питання. Зокрема з метою виявлення рівня сформованості екологічної вихованості за когнітивним критерієм дітям необхідно було продемонструвати свої знання на екологічну тематику. Найголовнішим, на нашу думку питанням є «Чи може людина існувати, щоб не шкодити живому навколо?». Тут 80% відсотків респондентів відповіли, що «так». Натомість 20% відповіли «не знаю». Ці питання були спрямовані на можливість виявлення серед учнів знання про норми та правила поведінки у природі.

Для того щоб з'ясувати у молодших школярів сформованість мотиваційно-ціннісного критерію, їм були запропоновані такі питання. «Чи поділяєте ви природні об'єкти на привабливі («гарні») та непривабливі («не гарні»)»? » 50% дітей відповіли, що «так», тоді як 30% відповіли, «іноді», ще 20% дали негативну відповідь.

Крім того, для з'ясування емоційного ставлення дітей до природи ми запитали їх «Чи природа впливає на ваш настрій?», «Чи любите читати описи природи в книгах?». В обох випадках половина учнів відповідала «так», що їм дуже подобається дізнаватись щось нове про природу, від вчителя чи від батьків, в той час як інша половина дітей або відповіла «ні», що зовсім не подобається піклуватись про тварин та дізнаватись щось нове, коли матеріал дійсно є цікавим.

Для діагностики рівня екологічної вихованості за операційно-діяльнісним критерієм, ми запитали учнів чи коли небудь вони підгодовували птахів взимку або доглядали за рослинами. 20% учнів відповіли «так», і в усному спілкуванні підтвердили, що будували годівнички разом із батьками

в той час як інші 80% відповіли «ні», що нічого такого не робили. На питання про догляд за рослинами 35% дітей відповіли «так», в той час як 40% відповіли «ні», що ніколи цього не робили, але хочуть спробувати та ще 25% відповіли, що їм не дуже подобається це робити. Тут ми змогли дізнатись про ініціативність дітей у питаннях захисту природи.

Загалом, отримані під час опитування відповіді учнів говорять про невисокий рівень екологічної вихованості. Відповіді, які ми отримали від учнів були оброблені та проаналізовані. Результати представлені у таблиці 3.1.

Табл. 3.1.

Стан сформованості екологічної вихованості під час констатувального опитування серед учнів молодшого шкільного віку

Рівні сформованості екологічної вихованості						
Критерії \ Рівні	низький		середній		високий	
	кількість учнів	%	кількість учнів	%	кількість учнів	%
Когнітивний	30	55	14	25	11	20
Мотиваційно-ціннісний	29	53	12	22	14	25
Операційно-діяльнісний	25	45	16	30	14	25
Середнє значення		51%		26%		23%

Як можемо бачити з табличних даних рівень екологічної вихованості серед учнів молодших класів під час констатувального етапу дослідження було виявлено, що у приблизно половини учнів низький рівень екологічної вихованості, тоді як у чверті з них він знаходиться на рівні середнього, а ще

23% наближається до високого, рис.3.1. Варто зауважити, що це доволі низькі показники, якщо вважати що екологічні знання та вміння діти здобувають відповідно до програми без залучення нестандартних методів та форм роботи. Навіть якщо діти і розуміють, що природу треба захищати та охороняти, проте вони не знають як це зробити, у них не до кінця сформовані навички екологічної діяльності.

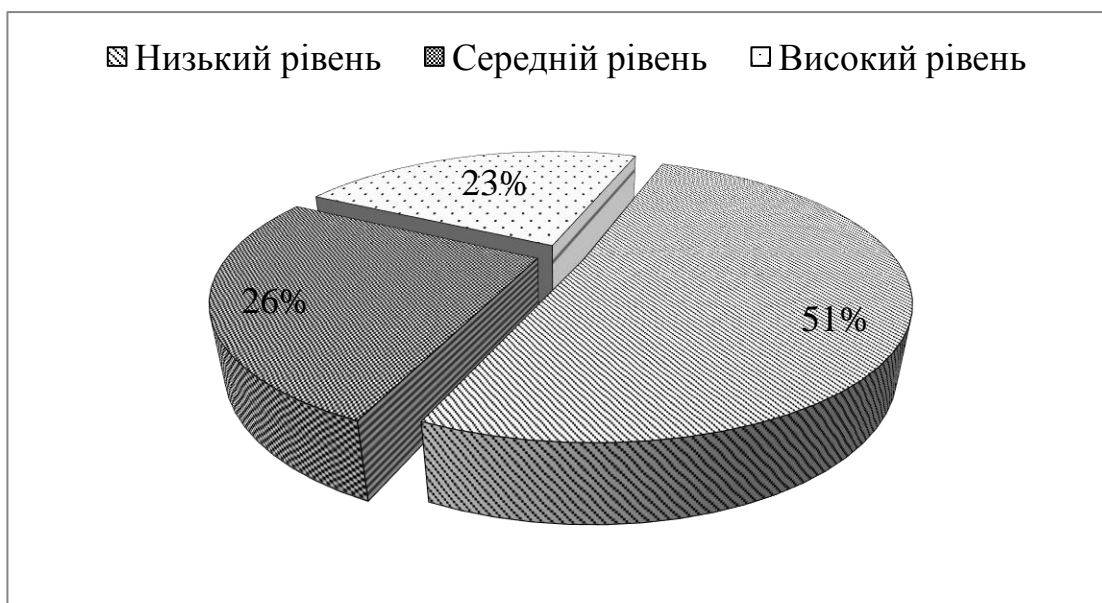

Рис. 3.1. Рівні екологічної вихованості на етапі констатувального опитування

Якщо звернути увагу на розподіл сформованості екологічної вихованості за критеріями можна побачити, що найбільш сформованими у дітей є мотиваційно-ціннісний та когнітивний критерій. Відповідно до даних анкетування більше половини дітей володіють найпростішими знаннями у сфері екології, тоді як у 14 дітей рівень екологічних знань знаходиться на середньому рівні та ще в 11 на високому. У цих учнів спостерігаються наявні знання про живу та неживу природу, певних екологічних взаємозв'язків організмів у природі та правила поведінки у природі. Також у цих дітей присутня потреба в отриманні нових екологічних знань та навичок.

У тих дітей, у яких рівень вихованості знаходиться на середньому рівні спостерігається достатні знання про єдність природи, взаємозв'язках організмів у природі, проте не спостерігається достатньої зацікавленості та потреба в отриманні нових знань в екологічній сфері. Кількість таких учнів становить в середньому 26%.

Низький рівень екологічного виховання мають 23% учнів. У них спостерігається не сформованість екологічних знань та умінь, а також відсутність будь-якого інтересу до їх здобуття. Навіть під час акцентування уваги вчителем на питаннях екологічного характеру вони не проявляли цікавості та активної участі у навчальній діяльності.

Таким чином, узагальнюючи результати опитування серед дітей молодшого шкільного віку на предмет визначення рівня екологічної вихованості, можемо резюмувати: у майже однакової кількості дітей мотиваційно-ціннісний та операційно-діяльнісний критерії сформовані на високому та середньому рівнях, але когнітивний має значно нижчі показники на середньому та низькому рівнях, що свідчить про недостатню виховну роботу у цьому напрямку. Можливо це пов'язано із переважанням наочно-образного типу мислення та чуттєвого сприйняття, яке переважає у цьому віці. Опитування показало, що когнітивний критерій екологічної вихованості знаходиться на доволі низькому рівні, саме тому цьому аспекту варто присвятити особливу увагу на уроках при вивченні предмету «Я Досліджую світ».

Отже, дослідження дозволило схарактеризувати стан сформованості екологічної вихованості серед учнів молодшого шкільного віку як недостатньо високий за всіма виокремленими критеріями. Можемо стверджувати, що традиційні методи та форми екологічного виховання в курсі «Я досліджую світ» недостатньо сприяють процесу екологічного виховання. В експериментальній групі більшість учнів має середній та низький рівень екологічної вихованості, тому виникає потреба проведення формуючого етапу дослідження.

3.2. Зміст та методика формування екологічної вихованості дітей молодшого шкільного віку

Взявши за основу дані, отримані у ході констатувального опитування, було розроблено серію уроків в ході вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Ці уроки були спрямовані на підвищення рівня екологічної вихованості серед учнів молодшого шкільного віку. Заходи були організовані та проведені протягом грудня-квітня 2020/2021 н.р.

Під час констатувального опитування в одному із класів був виявлений більш низький рівень екологічної вихованості, порівняно із іншим класом, саме тому було сформовано дві групи: експериментальна (у дітей виявили недостатній рівень екологічної вихованості) та контрольна.

Метою формувального експерименту було розробити та апробувати комплекс занять екологічної спрямованості в процесі вивчення предмету «Я досліджую світ», для розвитку у учнів екологічної вихованості.

Безперечно формувати екологічну виховану особистість необхідно вже з перших днів життя дитини, а школі як одному з найдоступніших освітніх закладів, на жаль, не завжди вдається ефективно впоратись з цим завданням.

Екологічна вихованість, яку педагоги повинні сформувати у дітей, це не просто знання та переконання, а й екологічно грамотна та свідома поведінка, що складається з окремих вчинків (дій, умінь, навичок), цілей та мотивів людини. Завдання педагогів не тільки дати дітям нові знання, а й виправити (що найскладніше), скорегувати вже набуті знання.

Звичайно, екологічні питання торкаються всіх предметів шкільної програми, проте лише загальним чином, не вдаючись у деталі. Предмет, який найбільш широко та глибоко розкриває проблеми екологічної освіти та виховання молодших школярів є інтегрований курс «Я досліджую світ».

Робота з підвищення стану екологічної вихованості проводилась на уроках в контексті вивчення «Я досліджую світ». Саме тут на доступному для учнів рівні розглядаються питання про зв'язки між живою і неживою

природою, та між різними компонентами живої природи, між природою і людиною.

Така постійна увага вчителя до розкриття екологічних зв'язків значно підвищує інтерес учнів до вивчення курсу. Опанування цих взаємозв'язків підвищує екологічну вихованість та обізнаність школярів та сприяє вихованню відповідального ставлення до природи. Без знань екологічних зв'язків важко уявити можливі наслідки втручання у природні процеси. Без цього неможливе повноцінне екологічне виховання школярів. В цілому зміст занять з екологічного виховання дозволить повніше реалізувати виховний та розвиваючий потенціал природи.

У результаті формуючого етапу педагогічного експерименту вирішувалися наступні завдання:

- використати технологію проблемного навчання для формування емоційно-ціннісного ставлення до природних об'єктів, формування цінності природи, сприйнятливості світу природи;
- включати у процес навчання молодших школярів проектні завдання самостійного пізнавального пошуку цінностей та цілей взаємодії з об'єктами природи.

Проблемне навчання – це навчання, при якому вчитель, створюючи проблемні ситуації та організуючи діяльність учнів з вирішення навчальних проблем, забезпечує оптимальне поєднання їх самостійної пошукової діяльності із засвоєнням готових знань.

Проблемне навчання екології – цілеспрямований навчально-виховний процес, що будується на співробітництві та співтворчості вчителя та учнів, що характеризується ініціативою та реалізацією самостійної пошукової діяльності школярів щодо вирішення навчальних проблем.

Мета проблемного навчання — засвоєння як результатів наукового пізнання, так і шляху, процесу їх отримання (оволодіння способами пізнання). Воно передбачає формування та розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної та інших сфер, розвиток індивідуальних здібностей

школяра. У проблемному навчанні акцент робиться на загальний розвиток, а не трансляцію учням готових наукових висновків. Основними поняттями проблемного навчання є «навчальна проблема» та «проблемна ситуація».

При розробці заходів ми вважали за доцільне розподілити увагу на чотири основні напрямки роботи:

- пізнавальний;
- творчий;
- практичний;
- дослідницький.

Пізнавальний напрямок реалізовувався через використання таких форм роботи: дидактичні ігри, бесіди, розповідь вчителя, подорожі, вікторини, що сприяє глибшому розширенню екологічних знань молодших школярів.

Творчий напрямок роботи передбачає виконання дітьми наступних завдань: придумування екологічних казок, виготовлення поробок, розробка «зеленого куточка» у класі, організація виставки малюнків.

Вивчення рослинного та тваринного світу рідного краю, впливу довкілля на здоров'я людини пов'язане з практичними напрямками роботи: озелененням класу, виготовленням годівничок, підгодовуванням птахів, що сприяє прищепленню дбайливого ставлення молодших школярів до рідної природи та до свого здоров'я.

На уроках «Я досліджую світ» школярі знайомляться із тваринним світом. Вивчають їх поведінку, звички, спосіб життя. Ближче ознайомлюються з тваринами, які мешкають у нашій місцевості. Обов'язково треба обговорити з дітьми питання, яку користь приносить саме ця тваринка, як може вплинути діяльність людини її життя, що не можна робити як і вберегти його чисельність представників тваринного світу.

Дослідницький напрямок роботи здійснюється у рамках наступних заходів: екскурсії, проекти, міні-дослідження, проведення дослідів, що сприяють розвитку мислення, аналізу отриманих результатів.

У програмі формування екологічної вихованості пропонується виділити такі напрямки роботи:

Пізнавальний напрямок роботи (дидактичні ігри, бесіди, віртуальні подорожі, вікторини);

Пізнавально-розважальний напрямок роботи (свята, екологічні ігри, ігри-подорожі).

Практичний напрямок роботи, (посадка дерев та чагарників, озеленення класу, підгодовування птахів, екскурсії, спостереження, досліди).

Як результат проведених уроків та заходів діти повинні вміти:

- пояснювати в межах вимог програми взаємозв'язки в природі та між природою та людиною;
- дотримуватись правил поведінки в природі, обґрунтовувати їх необхідність; виконувати відповідну до віку роботу з охорони навколишнього середовища;
 - планувати роботу, співпрацювати у групах, парах;
 - застосовувати на практиці отримані знання (розрізняти рослини, тварин різного краю, вміти доглядати за ними);
 - - аналізувати свою діяльність та усвідомлювати свій особистий успіх.

В рамках експериментальної роботи в курсі «Я досліджую світ» були проведені уроки, спрямовані на екологічне виховання молодших школярів, за такими темами: «Життя Лісу. Ліс – природна спільнота» (Додаток І), «Природа в небезпеці» (Додаток ІІ), «Вода. Дослідження властивостей води» (Додаток ІІІ), «Повітря. Дослідження властивостей повітря» (Додаток ІV)

Крім того був організований та проведений проєкт «Допоможіть птахам взимку». Уроки проводили протягом осені-весни 2020/2021 н.р.

Урок на тему «Життя лісу. Ліс – природна спільнота» варто провести як урок узагальнення після вивчення таких тем як «Тварини навесні», «Рослини навесні», «Ґрунти. Дослідження складу ґрунту.» На уроці на тему «Життя лісу. Ліс – природна спільнота» ми використали проблемне питання

«Чому ліс називають природною спільнотою?». Після прочитання та аналізу казки про ліс, знайомства з жителями лісу наприкінці уроку учні, спираючись на отримані знання, мали відповісти на поставлене питання.

Учнів у гості запрошує Дід-Лісовичок. Лісовичок радить не забувати правил поведінки в лісі і пропонує вибрати потрібне правило. Учні уважно слухають правила, якщо воно правильне, то ляскають у долоні, а якщо ні – тупотять ногами.

Правила, які пропонуються дітям:

1. Гілки та дерева не ламайте, ані травинку, ані лист даремно не зривайте.

2. У лісі можна грати: квіти рвати, плести вінки, кидатися листям. Подумаєш – тут багато зелені, та ще й виросте!

3. Завжди можна покричати, пошуміти, а головне це нікому не заважає!

4. Намагайтеся не шуміти, бо ліс злякається, причаїться, і ви не дізнаєтесь жодної таємниці.

5. Неповоротку жабу, страшного вужа, огидних гусениць можна прогнати.

6. Всякі тварини важливі, всякі тварини потрібні. Кожен із них грає у природі свою корисну роль.

7. Не можна лякати тварин!

8. Прийшли на галявину, обов'язково нарвіть великий букет квітів для мами.

9. Не ловіть метеликів, вони потрібні рослинам.

10. Не знищуйте гриби, навіть якщо вони неїстівні. Ними харчуються мешканці лісу.

11. Чудова ідея розпалити у лісі чи парку багаття!

Така дидактична гра сприяла формуванню в молодших школярів навичок розумного поведінки у природі, ціннісного ставлення до природи.

Також на цьому уроці на етапі рефлексії було проведено дидактичну гру «Що було б, якби з лісу зникли...» з метою формування наукових знань

та моральних суджень з екологічних питань та формування емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Метою дидактичної гри є: закріплення знань учнів про взаємозв'язок організмів у природі, виховання дбайливого ставлення до природи. Для гри потрібні картинки із зображеннями тварин, птахів, комах. На дошку вивіщується картинка, якоїсь комахи, дітям було запропоновано уявити, що ця комаха зникла. Що б сталося з рештою мешканців? А якби зникли птахи? А якби пішли з лісу зайці? Учні відповідають питання, розмірковують, моделюють ситуації.

Ця гра дозволила закріпити екологічні знання учнів, виховати дбайливе ставлення до природи.

При підведенні підсумків вчитель повертає увагу учнів до початку уроку та проблемного питання, і запитує, чи усі поставлені питання на уроці учні змогли знайти відповідь. Діти роблять висновок, що усі проблемні питання розкрились.

На уроці на тему «Червона книга України» ми починаємо знайомство з Червоною книгою та червонокнижними видами тварин та рослин. Тут на початку уроку, ми задали учням таке проблемне питання «Як ви думаєте, у сучасному світі, який найбільший ворог диких тварин та рослин?». В ході уроку, під час знаходження відповіді на запитання, діти ближче знайомляться з Червоною книгою, дізнаються про значення різних кольорів Червоної книги. Окрім того, для підсумку знань, отриманих на уроці ми використали інтерактивну вправу «Червоний клубочок». Тут діти мають передавати один одному клубок червоних ниток, і під час його розмотування учні розповідають, що найбільше їм сподобалось на уроці. Як пам'ятка про урок, у кожного учня залишається шматочок червоної нитки.

Ще одним уроком, який ми провели в ході формувального етапу педагогічного експерименту був урок на тему «Повітря. Дослідження властивостей повітря». В ході проведення уроку ми з учнями знаходили відповідь на таке проблемне питання як: «Чи може повітря на Землі

закінчитись?». Під час цього уроку нашою метою було сформувавши в учнів знання про значення повітря для живої та неживої природи, ознайомити учнів із складом повітря, а також про можливі джерела забруднення повітря діяльністю людини. В ході уроку однією із форм роботи, була робота в групах. Тут дітям було запропоновано вивчити властивості повітря за допомогою групового експерименту. За кожний вдалий експеримент діти прикріплювали чарівну пелюстку до квітки на дошці. У першому досліді діти за допомогою зошиту, паперу. За допомогою цього предмету учні мали довести що наявність повітря у кімнаті (вони мали просто помахати предметом, створюючи легкий вітерець). У другому досліді було запропоновано дізнатись чи має повітря свою якусь форму, якщо так, то яку, і як за допомогою чого виникає пружність предметів у яких є повітря. Третій дослід допоміг дітям дізнатись, що чи проводить повітря тепло. Для четвертого досліді запропонували учням дві повітряні кульки, натягнуті на банки з водою. Після цього банку опустили у гарячу води Діти мали сказати, що це за властивість води. І у якості п'ятого досліді діти дізнавались чи має повітря запах. Таким чином, діти дізнались про властивості повітря. Наприкінці уроку, з дітьми систематизації знань та умінь продовжували речення «Завдяки повітрю ми...», це допомогло дітям зрозуміти цінність повітря для життя об'єктів природи.

Одразу після вивчення теми «Повітря», в курсі вивчення «Я досліджую світ» учням пропонується познайомитись із ще одним об'єктом неживої природи – водою. Саме тому, наступним уроком, під час якого ми мали на меті підвищити екологічну вихованість школярів був урок на тему «Вода. Дослідження властивостей води». У якості проблемного питання учням було запропоновано знайти відповідь на таке: «Що буде, коли у світі закінчиться питна вода?». За допомогою елементарних досліджень діти знайомились із властивостями води, яку роль вона грає у житті рослин, тварин. Що корисного може зробити дитина для збереження води на планеті?

Окрім тем та форм роботи, над якими ми працювали, робота з екологічного виховання може супроводжуватись такими формами як: виставка малюнків «Мій домашній улюбленець», «Зима у місті», проєкти «Допоможіть птахам взимку» (виготовлення годівничок, підгодовування птахів), «Вчимося дбайливо використовувати папір», «Вчимося економити воду». «Як правильно сортувати сміття». Також можливо провести роботу із вирощування кімнатних рослин, навчити дітей доглядати за ними.

Особливу активність учнів спостерігали під час реалізації колективного проєкту: «Допоможіть птахам взимку». Робота була проведена із залученням дітей, вчителів та батьків. Реалізація проєкту відбувалась у три етапи.

Мета: формування гуманної, соціально-активної особистості, яка здатна розуміти та любити навколишнє середовище та турботливо до неї ставитись.

Завдання проєкту:

1. Розширити та поглибити знання дітей про зимуючих птахів нашої території;
2. Розвинути інтерес до проєктної діяльності, навчити дітей працювати у групі та індивідуально;
3. Розвивати навички самостійної та групової роботи з різними джерелами інформації;
4. Розвивати творчі здібності та навички дітей;
5. Виховувати любов та бережливе ставлення до природи, співчуття до тварин.

Терміни реалізації проєкту:

I етап – початок грудня. «Ознайомчий». Організаційний момент проводився на початку зими, тут діти дізналися про сам проєкт та основні його етапи, про планування та завдання роботи на етапах.

II етап – друга частина грудня – «Практичний». На цьому етапі діти брали участь уже в практичній діяльності, втілюючи в життя раніше здобуті

теоретичні знання з уроків «Я досліджують світ» про птахів, що зимують. Етап підрозділяється на дві частини:

- конкурс малюнків та листівок «Допоможемо птахам взимку».

Діти створювали малюнки та листівки про зимуючих птахів, що закликали допомогти птахам, які зимують у нашому місті.

- конкурс годівничок «Годівнички для птахів». Кожна дитина представила на конкурс годівничку, зроблену своїми руками вдома з батьками.

ІІІ етап – грудень-січень. Етап захисту. Цей етап проводився у формі загальношкільної екологічної акції "Годівничка". Усі учасники проекту розвішували годівниці на території школи, які були приготовлені на другому етапі та заповнювали їх кормом. Діти підгодовували птахів упродовж зими.

Здійснюючи екологічні проекти захисту навколишнього середовища, ми робимо перший крок до пізнання того, що знаходиться навколо дитини, а робота в групах і творчих справах дозволяє зрозуміти, навіщо нам потрібна природа і що тільки спільно ми можемо зберегти її для майбутнього.

Дитина повинна зрозуміти, яку вона може надати допомогу в захисті навколишньої природи, які етапи екологічного становлення вона повинна пройти, щоб не нашкодити, а лише допомагати у розвитку цієї краси. Тому з самого початку створення екологічних проектів захисту природи ми повинні пам'ятати, що екологічне виховання має бути пронизаним любов'ю і гуманізмом.

Такі заходи сприяють вихованню гуманного та відповідального ставлення до природи, розкривають можливості дітей, розвивають творчі здібності.

Підвищення екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку на формульовальному етапі характеризуватиметься такими показниками:

- збільшення величини поінформованості про екологічні проблеми та причини їх виникнення;
- збільшення зацікавленості природою;

- бажання у вираженні свого інтересу через творчі роботи;
- поява звичок правильної поведінки у природі, контроль своїх вчинків;
- поява або підвищення потреби піклуватися про тваринний та рослинний світ.

Доброта, чуйність і увага до оточуючих (людей, природи) супроводжується готовністю дитини надати допомогу тим, хто її потребує.

Отже, основа для ціннісного та відповідального ставлення навколишнього середовища, і процесу формування екологічної вихованості учнів знаходиться у самому змісті предмету «Я досліджую світ». При правильному розкритті його можливостей що несуть знання про природу, про спілкування людини та природи, її цінні властивості а також додатковому застосуванню заходів певної тематики можна підвищити екологічну вихованість учнів. Ефективність обраних методів та форм роботи ми перевірили під час наступного етапу педагогічного експерименту в рамках контрольного опитування в контрольній та експериментальній групах.

3.3. Результати проведеного дослідження

У процесі проведення контрольного етапу дослідження було проведено підсумковий зріз діагностування рівнів екологічної вихованості, щоб прослідкувати динаміку її формування.

Мета: з'ясувати ефективність серії проведених уроків та проєкту, спрямованих на підвищення рівня екологічної вихованості молодших школярів.

Завдання:

1. Провести повторну діагностику знань щодо оцінки рівня екологічної вихованості молодших школярів.

2. Порівняти отримані результати констатуючого та контрольного етапів педагогічного дослідження

В рамках контрольного етапу експерименту повторно проводилось опитування у вигляді анкетування щодо визначення рівня екологічної вихованості серед дітей молодшого шкільного віку.

Для оцінки стану екологічної вихованості учнів контрольної та експериментальної нами були застосовані ті ж критерії, що і на констатувальному етапі дослідження. Проте відповіді серед учнів як контрольної, так і експериментальної групи відрізнялись від попередніх результатів.

Для вивчення стану екологічної вихованості за когнітивний критерієм ми поставили учням наступні питання: «Навесні у лісі не можна шуміти, чіпати гнізда та лякати птахів?». На це запитання більшість дітей відповіли «так». Таких дітей в контрольній групі виявилось 45%, у експериментальній 60%. Крім того и запитали у дітей «Чи можуть діти також брати участь у охороні природи?». 50% учнів контрольної групи та 70% учнів експериментальної групи відповіли «так».

На питання «Всі звірі потрібні і важливі.. Кожен із них приносить природі свою користь. Це правда?» 25% учнів контрольної групи відповіли «так», натомість 80% учнів експериментальної групи відповіли «ні». Це гарний показник, зважаючи на те, що при проведенні уроків ми неодноразово звертали на це увагу.

Для того, щоб з'ясувати стан екологічної вихованості за мотиваційно-ціннісним критерієм ми запитали учнів «Чи є якісь заняття, які ви любите робити серед природи?» більшість дітей як контрольної, так і експериментальної групи позитивно відповіли на це питання. На питання «Чи втручаєтеся ви у ситуацію, коли бачите, що хтось з ваших друзів завдає природі шкоди своїми діями?» 85% учнів експериментальної та 45% контрольної групи відповіли позитивно на дане питання.

З метою перевірки сформованості екологічних умінь за діяльнісно-поведінковим критерієм ми запитали в учнів про досвід їх екологічної діяльності: «Чи хочеш ти допомогти тварині, що потрапила в біду?». 25%

учнів контрольної групи ствердно відповіли на це питання, в той час, як в експериментальній групі 55% учнів відповіли позитивно на це питання. Крім того, на питання «Чи прибираєш ти за собою сміття?» 40% учнів контрольної та 60% учнів експериментальної групи відповіли позитивно на дане питання. Результати представлені на табл.3.2.

Таблиця 3.2.

Стан сформованості екологічної вихованості під час контрольного етапу дослідження серед учнів контрольної групи

Стан сформованості екологічної вихованості						
Критерії \ Рівні	низький		середній		високий	
	кількість учнів	%	кількість учнів	%	кількість учнів	%
Когнітивний	16	55%	8	28%	5	17%
Мотиваційно-ціннісний	15	52%	7	24%	7	24%
Операційно-діяльнісний	16	55%	5	18%	8	19%
Середнє значення		57%		23%		20%

Загалом за проведеними опитуваннями можемо спостерігати загальну тенденцію, що у контрольній групі рівень екологічної вихованості дещо підвищився, що можна пояснити тим, що в продовж проведення експерименту діти все ж набирались нових знань з курсу «Я досліджую світ», в той же час зафіксовано значне підвищення стану екологічної вихованості серед учнів експериментальної групи. Результати контрольної групи було оброблено та занесено в таблицю 3.2.

Як можемо бачити з таблиці 3.2. на контрольному етапі педагогічного експерименту в контрольній групі хоча і підвищився загальний рівень екологічної вихованості проте він все ще не є достатнім. Зокрема бачимо що низький рівень екологічної вихованості мають 57% учнів, в той час як середній рівень зафіксували у 23% і ще 20% учнів знаходяться на високому рівні екологічної вихованості. Спостерігаємо позитивну динаміку підвищення стану вихованості серед учнів, проте це можна пояснити тим, що під час проведення педагогічного експерименту діти контрольної групи як і експериментальної продовжували вивчати інтегрований курс «Я досліджую світ», рис. 3.2.

Рис.3.2. Рівні екологічної вихованості на етапі контрольного опитування у контрольній групі

Якщо звернути увагу на розподіл сформованості за критеріями, (табл.3.3.) то можемо побачити, що найбільш сформованими є когнітивний та мотиваційно-ціннісний критерій, проте операційно-діяльнісний все ще недостатньо сформований порівняно з іншими. Це можна пояснити тим, що в процесі вивчення інтегрованого курсу діти здобувають знання, проте не

вистачає практичної екологічно спрямованої діяльності, яка могла б розвинути у них екологічні навички для свідомої та відповідальної поведінки у природі.

Таблиця 3.3.

**Стан сформованості екологічної вихованості під час
контрольного етапу дослідження серед учнів експериментальної групи**

Стан сформованості екологічної вихованості						
Критерії \ Рівні	низький		середній		Високий	
	кількість учнів	%	кількість учнів	%	кількість учнів	%
Когнітивний	5	19%	11	42%	10	39%
Мотиваційно-ціннісний	8	31%	12	46%	6	23%
Операційно-діяльнісний	9	35%	11	42%	6	23%
Середнє значення		28%		43%		28%

Щодо стану сформованості екологічної вихованості серед учнів експериментальної групи, то відповідно до отриманих результатів можемо спостерігати, що порівняно із даними отриманими в ході констатувального опитування рівень екологічних знань, умінь та навичок суттєво поліпшився. Зокрема з низьким рівнем сформованості після проведених заходів зафіксували 28% опитаних контрольної групи в той час як із середнім рівнем 43% учнів, та з високим теж 28%.

Хоч нам і не вдалось підвищити рівень екологічної вихованості і більшості дітей до високого рівня, проте той факт, що із середніми знаннями

знаходиться близька половини класу свідчить про певну ефективність проведених уроків та проєкту.

Більшість дітей орієнтується у тому, що є хорошим для природи, а що поганим. Проте, зважаючи на те, що в середньому рівень експериментальної групи доволі високий (рис.3.3.), але у 28% учнів неправильно сформоване уявлення про те, що ресурси Землі безмежні і можна їх використовувати у необмеженій кількості. У цих учнів відзначається незнання екологічних взаємозв'язків організмів у природі. Вони не контролюють свою поведінку на природі, не виявляють ініціативи у вирішенні екологічних проблем.

Розподіл сформованості екологічних знань, мотивів і умінь в експериментальній групі зафіксовано наступним чином. Найбільше вірних відповідей дали діти на запитання, метою яких було перевірити сформованість за мотиваційно-ціннісним критерієм. Зокрема, 46% опитаних учнів продемонстрували середній рівень.

У цих учнів спостерігаються достатні знання про єдність природи, взаємозв'язки організмів у природі, але недостатньо розвинені потреби у придбанні нових екологічних знань.. У 39% учнів експериментальної групи за когнітивним критерієм сформованості спостерігаємо високий рівень розвитку. У цих учнів спостерігаються якісні знання про живої та неживої природи, екологічних взаємозв'язках організмів, правил поведінки на природі. Так само розвинена потреба у придбанні нових екологічних знань та навичок.

Аналіз результатів анкетування показує, що переважним рівнем сформованості екологічної вихованості в обох класах є середній рівень, а також те, що і в експериментальному, і в контрольному класах значний відсоток дітей, чий рівень екологічного виховання перебуває на низькому рівні. Порівнюючи з даними діагностики констатуючого етапу, відзначається наступна динаміка: в експериментальному класі збільшилась кількість дітей із високим рівнем екологічної вихованості. Це сталося через те, що діти із

середнього рівня перейшли на високий рівень і а з низького рівня на середній і тому його показники також зменшилися.

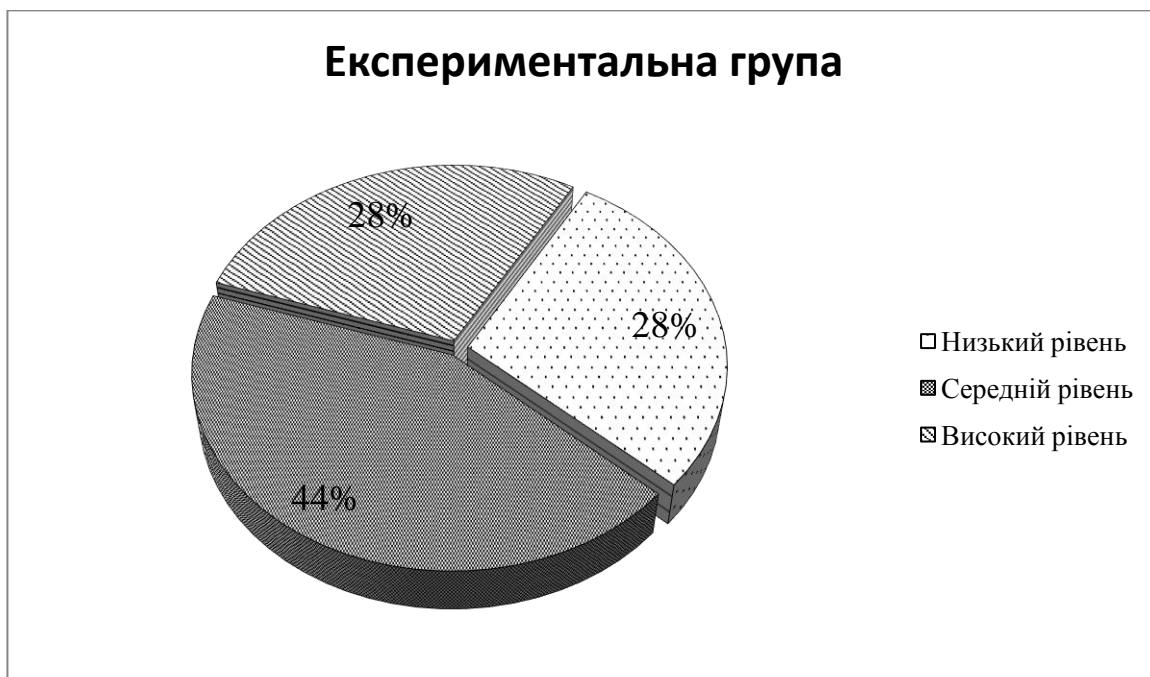

Рис.3.3. Рівні екологічної вихованості на етапі контрольного опитування у експериментальній групі

Грунтуючись на отриманих даних з двох груп, можна вирахувати середній відсоток кожного рівня і зробити відповідний висновок, який відображений у рис. 3.4.

Із даних, зображених на рисунку спостерігаємо, що в експериментальній групі рівня високої екологічної вихованості досягли 28% учнів, а у контрольній групі лише 20%. Середній рівень екологічної вихованості у експериментальному класі у 43% учнів, в той час як у контрольному – 23%. На низькому рівні екологічної вихованості у експериментальному класі знаходяться 28% учнів в той час як у контрольному класу – 57%.

Тому, можемо говорити про те, що в експериментальному класі нам вдалось в певній мірі прищепити учням розуміння що ресурси Землі не безмежні і треба ставитись до них дбайливо та економно. В той же час все ще

залишились учні, які вважають, що забруднення природи фабриками та заводами не шкодить навколишньому середовищу.

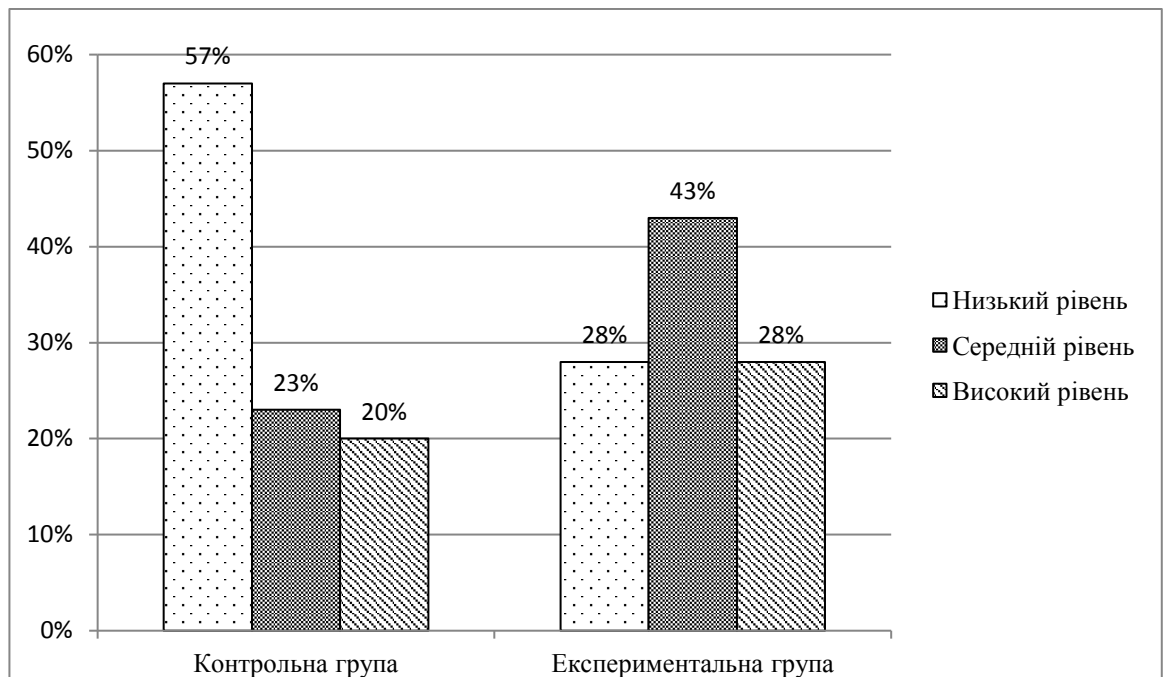

Рис.3.4. Рівні екологічної вихованості на етапі контрольного опитування у експериментальній та контрольній групі

Аналіз отриманих результатів анкетування контрольного етапу показав, що рівень сформованості екологічних знань та умінь учнів експериментального класу підвищився, що свідчить про ефективність серії проведених уроків та заходів екологічної спрямованості. Показники середнього рівня сформованості екологічної вихованості у учнів експериментального класу на 20% більше, ніж у контрольному класі та низького рівня менше на 29%. Це тим, що учнів в експериментальному класі з нижчих рівнів перейшли більш високі.

Таким чином, на контрольному етапі ми не лише отримали результат, а й простежили позитивну динаміку формування основ екологічної вихованості серед молодших школярів експериментального класу. Вказане вище свідчить про ефективність дослідно-експериментальної роботи з використанням серії уроків та заходів, спрямованих на підвищення рівні екологічної вихованості.

Висновки до третього розділу

З метою аналізу рівня екологічної вихованості учнів молодшого шкільного віку нами був проведений педагогічний експеримент. Під час його проведення використовували виокремлені у другому розділі критерії, рівні та показники рівня екологічної вихованості. Кожен із зазначених критеріїв у своїй цілісній системі розкриває стан екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Для визначення рівня екологічної вихованості на констатувальному етапі дослідження нами було проведене вихідне опитування. Аналіз отриманих відповідей продемонстрував наступне: низький рівень екологічної вихованості мали 51% учнів із двох обраних для педагогічного дослідження класів. Середній рівень екологічної вихованості зафіксували у 26% опитаних учнів, в той час як у 23% дітей екологічна вихованість знаходилась на високому рівні.

Відповідно до отриманих результатів в ході констатувального опитування серед дітей було сформовано дві групи: контрольна та експериментальна. З учнями експериментальної групи в процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було проведено кілька уроків. Крім того в процесі проведення уроків також був організований екологічний проєкт «Допоможіть птахам взимку». Всі ці заходи спрямовувались на підвищення рівня екологічної вихованості серед учнів.

З результатів контрольного етапу дослідження спостерігаємо, підвищення результатів як у контрольній, так і експериментальній групі. У контрольній групі зафіксували незначне підвищення рівня вихованості, в той час як у експериментальній групі дітям вдалось значно підвищити рівень своєї обізнаності. У експериментальній групі високий рівень екологічної вихованості мають – 28%, середній – 48% та низький – 28%.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу та базуючись на результатах педагогічного дослідження, з'ясовано, що процес екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку є у багатьох аспектах складним процесом. Екологічне виховання у педагогічній літературі постає як процес та результат цілеспрямованого впливу на особистість дітей задля формування у них розуміння екологічно свідомої діяльності. В процесі екологічного виховання у дітей відбувається засвоєння екологічних знань, умінь і навичок. Окрім того, у школярів спостерігається розвиток екологічного світогляду, відповідального ставлення до навколишнього середовища тощо.

Метою екологічного виховання є формування у дітей усвідомленого ставлення до природи в усьому її різноманітті, а також до людей, що охороняють її та створюють на її основі матеріальні та духовні цінності. Крім того, екологічно вихована особистість ставиться до себе як частини природи, розуміє цінності життя та здоров'я та їх залежність від стану навколишнього середовища. Саме ці цінності дозволяють надалі успішно розвивати практичний та духовний досвід взаємодії людства з природою, який забезпечить його виживання та розвиток.

Екологічно розвивальне середовище в школі має сприяти розвитку пізнавальної активності дитини, еколого-естетичному розвитку, оздоровленню дитини, формуванню моральних якостей, формуванню екологічно свідомої поведінки, екологізації різних видів дитячої діяльності. Ця тема є особливо актуальною зараз, оскільки у світі різко погіршується екологічний стан довкілля, і раніше так гостро не поставало питання охорони навколишнього середовища. Необхідність підвищення екологічної освіти та виховання у цій галузі кожної людини диктує час.

Спираючись на аналіз педагогічних джерел, нами були виділені та схарактеризовані наступні компоненти процесу екологічного виховання: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-діяльнісний. Відповідно до виокремлених компонентів екологічного виховання були сформовані та

охарактеризовані критерії та рівні (низький, середній та високий) екологічної вихованості молодших школярів. Окрім цього були виділені та схарактеризовані показники сформованості за кожним виділеним критерієм та рівнем.

На основі аналізу методичної та педагогічної літератури з'ясували, що існує безліч форм, методів, прийомів педагогічної діяльності, які сприяють вихованню дбайливого ставлення до природи під час уроків «Я досліджую світ». Саме урок відіграє головну роль у вихованні та навчанні. Саме через урочну діяльність створюються оптимальні умови для формування базових знань про навколишній світ і виховання доброзичливого ставлення до природи.

Але для досягнення найкращих результатів педагогічна діяльність має бути систематичною з використанням практичних прийомів та методів, у поєднанні з активними формами пізнання навколишнього світу, тобто. через безпосереднє спостереження законів та явищ природи (екскурсії, екологічні стежки тощо).

Крім того, ми провели аналіз типових освітніх програм О. Савченко та Р. Шияна на предмет екологічної компоненти та з'ясували, що у програмі Р. Шияна екологічна складова може бути розкрита через природничу галузь у багатьох предметах, натомість у програмі О. Савченко екологічні знання та вміння розкриваються через такі галузі як природнича, громадянська, історична а також соціальна та здоров'язбережувальна та реалізуються у рамках інтегрованого курсу «Я Досліджую Світ». Метою природничої освітньої галузі як у програмі Р. Шиян так і О. Савченко є формування цілісного образу світу та природи в системі наукових уявлень, а також формування наукового світогляду.

З метою виявлення вихідного рівня екологічної вихованості було проведене констатувальне опитування серед учнів молодшого шкільного віку. Для визначення рівня екологічної вихованості був використане анкетування. Констатувальна діагностика в середньому продемонструвала

такі показники рівня екологічної вихованості: 51% – низький, 26% – середній, 23% – високий.

Проаналізувавши результати, отримані в ході констатувального опитування було сформовано дві групи: контрольна та експериментальна. З учнями експериментальної групи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було проведено декілька уроків. Крім того, в процесі проведення уроків також був організований екологічний проєкт «Допоможіть птахам взимку». Всі ці заходи спрямовувались на підвищення рівня екологічної вихованості серед учнів.

Результати контрольного етапу педагогічного дослідження, що був проведений після завершення формуального етапу, продемонстрували, що в експериментальній групі відбулося значне зростання рівня екологічної вихованості на середньому та високому рівні, порівнюючи із результатами опитування контрольної групи. Зокрема, високий рівень екологічної вихованості у контрольної групи становить 20% , а в експериментальній групі – 28%. Натомість середній рівень сформованості умінь формуального оцінювання у контрольної групи знаходиться на рівні 23%, в той час як в експериментальній групі – 43%, низький рівень екологічної вихованості серед учнів контрольної групи 58%, у експериментальній групі – 28%. Таким чином, на контрольному етапі в експериментальній групі спостерігали позитивну динаміку у підвищенні рівня екологічної вихованості. Це свідчить про ефективність проведених уроків та проєктів формуванні екологічної вихованості молодших школярів.

Проблема формування та підвищення екологічної вихованості серед учнів молодшого шкільного віку є перспективною і потребує подальших досліджень, які полягають у вдосконаленні змісту, форм та методів роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти : зб. наук. праць. за заг. ред. Н.А. Басюк. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 292 с.
2. Андрусенко І. Інтегрований курс «Я досліджую світ» як інноваційна освітня технологія у початковій школі. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. (Ніжин, 17 жовтня 2019 р). .Ніжин, 2019. С. 262
3. Барковська О.М. Зміст, мета та завдання програми початкового екологічного виховання. *Початкова школа*. 2016. №2. С.32-43.
4. Баюрко Н. В., Дидактичні ігри як засіб формування екологічної компетентності дітей молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 2, 2019. С. 35-39
5. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik для вчителя Київ, 2017. 206 с
6. Білійчук А.І. Екологічне виховання молодших школярів: веб-сайт. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/ekologichne-vikhovannya-molodshikhshkolyariv.html> (дата звернення: 13.02.2020)
7. Большакова І Інтегровані уроки у початковій школі.. Київ, 2016. 176 с.
8. Боярова Л. М. Екологічне виховання молодших школярів : система роботи. *Початкове навчання та виховання*. 2015. №4-5. С. 52-66.
9. Боярчук Б. Екологічне виховання молодших школярів. *Новини науки ХХІ століття.*, № 4. 2020. С.5-9
10. Вахняк Н. Негрій О., Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. № 2 (15). 2019. С.107-112

11. Вержиховська О. М. Особливості екологічного виховання молодших школярів з порушеннями інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. С. 35–44.
12. Вернадский В. І. Біосфера і ноосфера. Київ, 2012. 576 с
13. Височан Л.М. Теоретичні основи виховання екологічної культури молодших школярів засобами краєзнавчого матеріалу. *Інноваційна педагогіка*. 2018, № 3. С. 88-95
14. Вітохіна К.В. Формування екологічної культури особистості як один із стратегічних напрямків розвитку сучасної системи освіти. URL: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Ecologia/5_83097.doc.html (дата звернення 05.12.2021)
15. Власенко Н. Особливості проведення екскурсії до лісу з молодшими школярами. *Початкова освіта*, 2018. № 3. С.45-51.
16. Войтович А. Екологічне виховання учнів початкових класів в Україні та Європі: компаративний аспект. *Молодь і ринок*. 2016. № 2. С. 149–154.
17. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу» : Київ, 2019. 128 с
18. Гаранчук Т. В. Наукові підходи до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 28. С. 140–145.
19. Гільберг Т. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». Київ. 2019 . 256 с
20. Горова В. І. Інтерактивні технології навчання – методи підвищення ефективності навчального процесу. URL : <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/3193/2932.pdf?sequence=1>. (дата звертання 05.12.2021)

21. Державний стандарт початкової освіти. Київ. 2018. URL: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>. (дата звернення 16.06.2021)
22. Долинський Б.Т. Роль екологічного виховання у формуванні здоров'язберезувальних навичок і вмінь у молодших школярів. *Початкова освіта*. 2016. № 1. С.41-45
23. Дячук П. В., Перфільєва Л. П., Іордан Л. Екологічне виховання учнів початкових класів в Україні та Європі. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2018. № 1. С. 109–111
24. Жильцова М.Н. До проблеми екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Початкова освіта*. № 3, 2016. С. 15-19
25. Замелюк М. І. Екологічна стежка як компонент розвитку екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2020. № 3 (78). С. 38–42.
26. Зязюн І.А. Учитель у контексті державної національної програми освіти. *Психолого-педагогічні новини. Інформ. бюлетень АПН України*. 1994. № 1. С. 4-5.
27. Ільченко В. Інтеграція змісту освіти як виклики часу. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2019. Вип. 24. С. 85–89.
28. Канарова О. В., Перегіняк В. С. Природа рідного краю як засіб формування екологічної культури у дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Т. 1, № 63. С. 50–57
29. Коваль В. О. Формування екологічної компетентності майбутніх вчителів початкової школи в процесі проектної діяльності. *«Молодий вчений»*. 2018. 2.1 (54.1). С. 55–58.
30. Колишкіна А. Реалізація форм і методів взаємодії школи і сім'ї у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017.

№ 7(71). С. 168–178. URL: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2017.07/168-178> (дата звернення: 05.12.2021).

31. Кот Ю. В., Кот І. В. Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи: педагогічна проблема та шляхи її вирішення. *Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 2. С. 33-39

32. Крамаренко А. Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів ОПП "Початкова освіта". Мелітополь, 2020. 155 с.

33. Луцан І., Колосова О. Теоретичні основи екологічного виховання молодших школярів. *Початкова освіта*, 2018. № 9 (195). С. 292-299.

34. Любчак І.О. Екологічні ініціативи в закладах загальної середньої освіти. Вінниця, 2019. 71с.

35. Мехед Л. Психолого-педагогічні засади дослідницької діяльності молодших школярів у навчально-виховному процесі. *Вісник психології і педагогіки*. Київ, 2018. Вип. 21 URL: https://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_21 (дата звернення 05.12.2021)

36. Максимюк С. П. Педагогіка. Київ, 2015. 214 с.

37. Матвеева Н. Екологічне виховання молодших школярів гірських шкіл. *Гірська школа українських Карпат*. 2013. № 10. С. 37–40.

38. Матвеева Н.. Теорія і методика виховання: формування екологічної культури молодших школярів, Івано-Франківськ. 2013. 146 с.

39. Мелаш В.Д., Олексенко Т.Д., Молодиченко В.В.. Формування екологічного мислення молодших школярів : навчально-методичний посібник. Мелітополь, 2019. 267 с.

40. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи (затверджено наказом МОН від 23.03.2018 № 283). – URL: <https://cutt.ly/eZg2hd> (дата звернення: 05.12.2021)

41. Мірошниченко О.П. Організація роботи на екологічній стежині. URL: <https://lib.pedpresa.ua/11701-organizatsiya-roboty-na-kologichnijstezhyni.html> (дата звернення: 05.12.2021)
42. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні. Київ. 1971. 107 с.
43. Молодиченко В. В., Сердюк А. М. Педагогічні умови формування екологічної компетентності учнів початкової школи. *Педагогічні науки*. 2020. Т.3, № 20. С. 11–16.
44. Навчальна програма інтегрованого курсу “Я досліджую світ” [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://svitdovkola.org/metodic/navchalna-programa-ya-doslidzhuyu-svit-1-klas.pdf>. (дата звернення 05.12. 2021)
45. Нефред І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів у світлі концепції Нової української школи. *Початкове навчання та виховання*. 2020. № 16/18. С. 8-65.
46. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja. Київ, 2018. 160 с.
47. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2018. 224 с.
48. Про освіту. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 02.12.2021).
49. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах. Луганськ, 2004. 540 с.
50. Пустовіт Н., Колонькова О. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях. Харків, 2018. 177 с.
51. Рак Л., Кириченко О. Екологічна грамотність і здорове життя. *Трудова підготовка в рідній школі*. 2020. № 3. С. 13-23.

52. Рикун С. О. Формування відповідального ставлення до природи засобами екскурсійної діяльності URL: http://tourlib.net/statti_ukr/rykun.htm. (дата звертання 05.12.2021)
53. Рославець Р. Роль спостережень у творчому розвитку молодших школярів. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. № 2. С. 81–86.
54. Русова С. Нова школа соціального виховання. *Український освітній журнал*. 1994. №1. С.19
55. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ, 1999. 324 с.
56. Салтовський О. І. Основи соціальної екології. Курс лекцій : навч. вид. Київ, 1997. 168 с.
57. Сахневич О. П. Теоретико-методичні аспекти екологічної освіти та виховання молодших школярів. *Проблеми та перспективи розвитку освіти*. 2021. № 2. С. 41–43.
58. Свистак-Яроцька О. Л., Слюзко В. І. Вплив змісту екологічної освіти на формування екологічної культури учнів початкової школи Японії та України. *Педагогіка та психологія*. 2016. № 54. С. 287-299
59. Січко І. О. Екологічне виховання молодших школярів у процесі навчання природознавства. *Проблеми та перспективи розвитку освіти*, м. Київ. 2020. С. 52-59
60. Скірко Г.З. Формування екологічної компететності дітей молодшого шкільного віку в різних видах діяльності у природі. *Початкова школа*, 2019. Т.2. № 31. С. 164-169
61. Сухенко Т. П. Форми і методи екологічного виховання молодших школярів. Харків, 2016. 126 с.
62. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків, 2012. 545 с.
63. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. Київ. 2019. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>. (дата звернення 16.06.2021)

64. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. Київ. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>. (дата звернення: 16.06.2021)
65. Ткачук Н. О., Ткачук О. П. Особливості екологічного виховання учнів шляхом співпраці загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. *Internauka*. 2020. № 9 (1). С. 202–209.
66. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори в 2 т.; Київ., 1983. 488 с.
67. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ, 2006. 530 с
68. Ходєєва Т. Виховання бережливого ставлення до природи у шкільній практиці. *Початкова школа*. 2016. № 3. С. 47 – 49.
69. Чепіль М.М.; Дудник Н.З Педагогіка Марії Монтессорі: навч. посіб. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка Київ, 2017. 271 с.
70. Шевчук К. Д. Методика навчання природничої освітньої галузі. Чернівці : ЧНУ ім. Ю.Федьков., 2021. 52 с.
71. Шорохова В. Класифікація методів екологічного виховання молодших школярів .URL :<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ITGWWHNYI-EJ:www.ippo>. (дата звертання 05.12.2021.)
72. Ясвін В. А. Психологія відношення до природи. Київ, 2015. 117 с,
73. Bida O., Oros I., Goncharuk V. Formation of environmental culture in primary school pupils. *Academic Notes Series Pedagogical Science*. 2020. Vol. 1, no. 186. P. 16–19. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-186-16-19> (date of access: 05.12.2021).

ДОДАТОК А**Анкета-опитувальник для діагностики когнітивного критерію
екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку
(констатувальний етап)**

1. Чи подобається тобі відпочивати на природі?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

2. Не можна ловити диких тварин та приносити їх додому.

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

3. Чи може людина існувати, щоб не шкодити живому навколо?

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

4. Похолодання та сніг впливають на життя рослин та тварин:

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

5. Взимку в лісі часто можна побачити комах:

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

6. Навесні у лісі не можна шуміти, чіпати гнізда та лякати птахів.

- а) Так;
- б) Ні;
- в) Не знаю.

Обробка результатів:

За кожен правильну відповідь анкети – 2 бали

Максимум – 12 балів

Інтерпретація даних: 8-12 – високий рівень, 4-8 балів – середній рівень;
менше 4 балів – низький

ДОДАТОК Б**Анкета-опитувальник для діагностики когнітивного критерію
екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку
(контрольний етап)**

1. Діти також можуть брати участь у охороні природи.
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.
2. Ліси називають «легкими» планети.
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.
3. У червону книгу заносять тварин, рослини, комах чисельність яких зменшується.
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.
4. Навесні у лісі не можна шуміти, чіпати гнізда та лякати птахів.
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.
5. Всі звірі потрібні і важливі.. Кожен із них приносить природі свою користь
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.
6. У пухкий ґрунт легше проникає вода та повітря.
 - а) Так;
 - б) Ні;
 - в) Не знаю.

Обробка результатів:

За кожную правильную відповідь анкети – 2 бали

Максимум – 12 балів

Інтерпретація даних: 8-12 – високий рівень, 4-8 балів – середній рівень;
менше 4 балів – низький

ДОДАТОК В

**Анкета-опитувальник для діагностики мотиваційно-ціннісного критерію
екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку
(констатувальний етап)**

1. Чи завжди ви дбайливо ставитеся до природи?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
2. Чи поділяєте ви природні об'єкти на привабливі («гарні») та непривабливі («не гарні»)??
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
3. Чи завжди ти звертаєш увагу на навколишню природу?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
4. Чи природа впливає на ваш настрій?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
5. Чи любите читати описи природи в книгах?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
6. Чи часто ви відпочиваєте серед природи (у тому числі у міських скверах, парках тощо)?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді

Аналіз результатів:

Для обробки даних слід підрахувати загальну кількість балів. За кожну відповідь «так» - 2 бали, «ні» - 0 балів, «іноді» – 1 бал. Максимум 12 балів

Інтерпретація даних: Інтерпретація даних: 8-12 – високий рівень, 4-8 балів – середній рівень; менше 4 балів – низький

ДОДАТОК Г**Анкета-опитувальник для діагностики мотиваційно-ціннісного критерію екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку****(контрольний етап)**

1. Чи любите ви розглядати пейзажі чи зображення тварин та рослин на картинах (фотографіях)?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
2. Чи є якісь заняття, які ви любите робити серед природи?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
3. Чи все у навколишній природі вас цікавить?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
4. Чи впливає природа на ваші думки?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
5. Чи втручаєтеся ви у ситуацію, коли бачите, що хтось з ваших друзів завдає природі шкоди своїми діями??
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
6. Чи доводилося вам навмисно чи ненавмисно чимось шкодити природі?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді

Аналіз результатів:

Для обробки даних слід підрахувати загальну кількість балів. За кожен відповідь «так» - 2 бали, «ні» - 0 балів, «іноді» – 1 бал. Максимум 12 балів

Інтерпретація даних: Інтерпретація даних: 8-12 – високий рівень, 4-8 балів – середній рівень; менше 4 балів – низький

ДОДАТОК Д**Анкета-опитувальник для діагностики операційно-діяльнісного критерію екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку
(констатувальний етап)**

1. Чи подобається тобі бути на природі?
 - а. так
 - б. ні
 - в. не дуже
2. Чи подобається тобі доглядати кімнатні рослини?
 - а. так
 - б. не дуже
 - в. ні
3. Чи збираєш ти великі букети квітів?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
4. Чи підгодовуєш ти взимку птахів?
 - а. так
 - б. ні
 - в. іноді
5. Хотілося б тобі посадити багато дерев, квітів?
 - а. так
 - б. ні
 - в. мені все одно

Аналіз результатів:

Для обробки даних слід підрахувати загальну кількість балів. За кожен відповідь «так» - 2 бали, «ні» - 0 балів, «іноді» – 1 бал. Максимум 10 балів

Інтерпретація даних: Інтерпретація даних: 8-10 – високий рівень, 8-4 балів – середній рівень; менше 4 балів – низький

ДОДАТОК Е**Анкета-опитувальник для діагностики операційно-діяльнісного критерію екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку
(контрольний етап)**

1. Чи подобається тобі бути на природі?
 - а. так
 - б. ні
 - в. не дуже
2. Чи любиш ти доглядати за домашніми тваринами?
 - а. так
 - б. не дуже
 - в. ні
3. Чи прибираєш ти за собою сміття??
 - а. так
 - б. ні
 - в. не завжди
4. Як ти ставишся до того, що твій друг руйнує пташині гнізда?
 - а. мені подобається на це дивитись
 - б. погано
 - в. мені все одно
5. Чи хочеш ти допомогти тварині, що потрапила в біду?
 - а. ні
 - б. так
 - в. іноді

Аналіз результатів:

Для обробки даних слід підрахувати загальну кількість балів. За кожну відповідь «так» - 2 бали, «ні» - 0 балів, «іноді» – 1 бал. Максимум 10 балів

Інтерпретація даних: Інтерпретація даних: 7-10 – високий рівень, 8-4 балів – середній рівень; менше 4 балів – низький

ДОДАТОК Є

Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного критерію екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку на констатувальному етапі педагогічного дослідження (контрольна група)

№ п/п	Ім'я та прізвище	Когнітивний критерій		Мотиваційно-ціннісний критерій		Операційно-діяльнісний критерій	
		Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень
1	Софія Б.	2	низький	4	низький	3	низький
2	Вікторія Г.	6	середній	6	середній	9	високий
3	Данило Д.	10	високий	10	високий	8	високий
4	Лілія Д.	4	низький	2	низький	3	низький
5	Роман Д.	6	середній	6	середній	5	середній
6	Анна Г.	2	низький	2	низький	3	низький
7	Віталія З.	10	високий	12	високий	9	високий
8	Руслан І.	12	високий	10	високий	10	високий
9	Анастасія І.	4	низький	4	низький	4	низький
10	Іван К.	8	середній	10	високий	8	середній
11	Артем К.	8	середній	8	середній	9	високий
12	Руслан К.	4	низький	4	низький	3	низький
13	Карина К.	2	низький	2	низький	3	низький
14	Дмитро Л.	12	високий	10	високий	9	високий
15	Арсен Л.	4	низький	2	низький	2	низький
16	Єгор Л.	10	високий	10	високий	6	середній
17	Кіра М.	2	низький	2	низький	3	низький
18	Павло М.	6	середній	6	середній	7	високий
19	Анастасія О.	2	низький	4	низький	3	низький
20	Олексій П.	10	високий	10	високий	7	середній
21	Аліна П.	2	низький	2	низький	7	середній
22	Микита П.	6	середній	8	високий	9	високий
23	Андрій П.	4	низький	2	низький	3	низький
24	Катерина С.	8	середній	6	середній	8	високий
25	Софія Ф.	2	низький	4	низький	7	середній
26	Анастасія Х.	6	середній	10	високий	7	середній
27	Артур Ш.	2	низький	4	низький	3	низький
28	Христя Щ.	10	високий	12	високий	10	високий
29	Аліна Я.	2	низький	2	низький	2	низький

ДОДАТОК Ж

Рівень сформованості екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку на констатувальному етапі педагогічного дослідження
(експериментальна група)

№ п/п	Ім'я та прізвище	Когнітивний критерій		Мотиваційно-ціннісний критерій		Операційно діяльнісний критерій	
		Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень
1	Анна А.	10	високий	10	високий	9	високий
2	Єсенія Б.	2	низький	4	низький	3	низький
3	Анна В.	2	низький	2	низький	4	низький
4	Софія В.	6	середній	6	середній	7	середній
5	Єва Ж.	2	низький	2	низький	4	низький
6	Максим З.	6	середній	8	середній	7	середній
7	Андрій К.	2	низький	4	низький	3	низький
8	Марія К.	6	середній	6	середній	6	середній
9	Дарина К.	2	низький	4	низький	7	середній
10	Катерина К.	2	низький	2	низький	4	низький
11	Вікторія К.	2	низький	2	низький	4	низький
12	Софія М.	10	високий	10	високий	9	високий
13	Анна М.	2	низький	2	низький	5	низький
14	Дарина М.	6	середній	6	середній	6	середній
15	Діана Н.	2	низький	2	низький	5	низький
16	Данило Н.	2	низький	2	середній	4	низький
17	Олексій Н.	6	середній	6	середній	7	середній
18	Влада Н.	2	низький	0	низький	4	низький
19	Євгеній П.	2	низький	2	низький	6	середній
20	Євген П.	2	низький	4	низький	3	низький
21	В'ячеслав Р.	2	низький	2	низький	2	низький
22	Софія С.	10	високий	10	високий	9	високий
23	Дмитро С.	2	низький	6	середній	6	середній
24	Назар С.	10	високий	12	високий	9	високий
25	Іван С.	6	середній	10	високий	7	середній
26	Діана Т.	2	низький	4	низький	4	низький

ДОДАТОК 3

Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного критерію екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку на контрольному етапі педагогічного дослідження (контрольна група)

№ п/п	Ім'я та прізвище	Когнітивний критерій		Мотиваційно-ціннісний критерій		Операційно-діяльнісний критерій	
		Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень
1	Софія Б.	2	низький	2	низький	2	низький
2	Вікторія Г.	6	середній	6	середній	9	високий
3	Данило Д.	10	високий	10	високий	9	високий
4	Лілія Д.	4	низький	4	низький	3	низький
5	Роман Д.	4	низький	6	середній	2	низький
6	Анна Г.	2	низький	4	низький	1	низький
7	Віталія З.	10	високий	10	високий	10	високий
8	Руслан І.	12	високий	12	високий	8	високий
9	Анастасія І.	2	низький	2	низький	3	низький
10	Іван К.	6	середній	10	високий	5	середній
11	Артем К.	2	низький	6	середній	9	високий
12	Руслан К.	4	низький	2	низький	3	низький
13	Карина К.	2	низький	4	низький	3	низький
14	Дмитро Л.	10	високий	6	середній	6	середній
15	Арсен Л.	4	низький	2	низький	2	низький
16	Єгор Л.	12	високий	10	високий	6	середній
17	Кіра М.	2	низький	2	низький	1	низький
18	Павло М.	6	середній	6	середній	10	високий
19	Анастасія О.	2	низький	2	низький	3	низький
20	Олексій П.	8	середній	8	середній	3	низький
21	Аліна П.	2	низький	2	низький	2	низький
22	Микита П.	6	середній	10	високий	10	високий
23	Андрій П.	2	низький	2	низький	3	низький
24	Катерина С.	8	середній	4	низький	10	високий
25	Софія Ф.	2	низький	2	низький	3	низький
26	Анастасія Х.	6	середній	10	високий	6	середній
27	Артур Ш.	4	низький	4	низький	2	низький
28	Христя Щ.	6	середній	6	середній	5	середній
29	Аліна Я.	2	низький	2	низький	3	низький

ДОДАТОК И

Рівень сформованості екологічної вихованості у дітей молодшого шкільного віку на контрольному етапі педагогічного дослідження
(експериментальна група)

№ п/п	Ім'я та прізвище	Когнітивний критерій		Мотиваційно-ціннісний критерій		Операційно діяльнісний критерій	
		Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень	Кількість балів	Рівень
1	Анна А.	12	високий	12	високий	10	високий
2	Єсенія Б.	4	низький	4	низький	3	низький
3	Анна В.	6	середній	2	низький	2	низький
4	Софія В.	10	високий	6	середній	9	високий
5	Єва Ж.	6	середній	2	низький	2	низький
6	Максим З.	10	високий	8	середній	6	середній
7	Андрій К.	6	середній	2	низький	2	низький
8	Марія К.	10	високий	6	середній	9	високий
9	Дарина К.	8	середній	8	середній	6	середній
10	Катерина К.	4	низький	4	низький	2	низький
11	Вікторія К.	6	середній	6	середній	6	середній
12	Софія М.	12	високий	10	високий	9	високий
13	Анна М.	8	середній	6	середній	2	низький
14	Дарина М.	12	високий	10	високий	5	середній
15	Діана Н.	4	низький	4	низький	6	середній
16	Данило Н.	6	середній	8	середній	3	низький
17	Олексій Н.	10	високий	6	середній	6	середній
18	Влада Н.	4	низький	4	низький	2	низький
19	Євгеній П.	6	середній	6	середній	5	середній
20	Євген П.	4	низький	4	низький	6	середній
21	В'ячеслав Р.	6	середній	6	середній	3	низький
22	Софія С.	12	високий	12	високий	9	високий
23	Дмитро С.	6	середній	6	середній	5	середній
24	Назар С.	10	високий	10	високий	8	високий
25	Іван С.	12	високий	10	високий	6	середній
26	Діана Т.	8	середній	8	середній	6	середній

ДОДАТОК І

Конспект уроку на тему «Життя лісу. Ліс – природня спільнота»

Тип уроку: урок узагальнення

Форма уроку: урок-дослідження

Мета: створити умови для організації діяльності учнів щодо ознайомлення учнів із лісом як природної спільноти.

Завдання:

сприяти формуванню умінь працювати з текстом; виховувати інтерес до природи; формувати особисті якості, таких як відповідальність; виховувати дбайливе ставлення до природи; сприяти формуванню навчально-пізнавального інтересу до нового навчального матеріалу та способів вирішення навчальних та практичних завдань; формування почуттів любові до свого краю, що виражається в інтересі до його природи

ХІД УРОКУ

І. Організаційний момент

Доброго дня, діти, я сподіваюся, що ви всі готові до уроку, налаштовані на плідну роботу

(діти вітаються з вчителем, налаштовуються на роботу)

ІІ. Актуалізація опорних знань та їх коригування

Наведіть приклади різних типів ґрунтів.

- Який ґрунт найродючіший?
- Які ґрунти в нашому краї?
- Чому потрібно дбайливо ставитись до ґрунтів?
- Як потрібно охороняти ґрунти?

ІІІ. Повідомлення теми, мети і завдань уроку й мотивація навчальної діяльності школярів

Сьогодні ми з вами підемо до лісу.

До доброго, могутнього лісу.

Скільки тут довкола чудес!

Як ви вважаєте яка тема нашого уроку?

На дошці – плакат «Ліс». Звучить запис голосів птахів. Вчитель читає «Казку про художника, який вирішив намалювати ліс».

Казка про художника, який вирішив намалювати ліс

– Що таке ліс? – міркував художник.

– Звісно, дерева! Намалював берези, ялини, сосни та осики, дуби та липи. А вони такі схожі вийшли, що ось-ось гілки закачаються. А в кутку, як і належить, намалював-Лісовичка. Повісив картину, а за деякий час побачив сухі стволи.

– Це не ліс! – почувся голос Лісовика з кута картини.

– Без квітів, без трав – не ліс!

Намалював художник траву, квіти, але ліс знову засох.

– А комах намалював? – знову почувся голос Лісовичка.

Намалював художник комах, але вони обліпили всі дерева.

– Потрібні птахи, а ще – кущі та ягоди, – не заспокоювався Лісовик.

Домалював, але ліс все одно почав чахнути.

– Намалюй жабу та ящірку, гриби!

– Ні, – сказав художник.

Довго сперечалися, і митець погодився та домалював багато різних звірів. Було темно, і митець захотів запалити світло, але раптом почувся тріск сучків і чиєсь пирхання.

– Ось це справжній ліс! – сказав Лісовичок і зник. А може, й причаївся. Адже ховаються у лісі тисячі мешканців. І всі вони разом і є ліс!

(Демонстрація картини "Ліс".)

Вчені називають ліс природною спільнотою. Як ви вважаєте, чому?

IV. Вивчення нового матеріалу

Ліс для живих організмів є великим багатоповерховим будинком. Кожен поверх має свою назву. Вчені називають ці поверхи лісу ярусами в порядку зменшення. Назви ярусів ви зможете дати самі, послухавши загадки-описи.

1) Багаторічні рослини, у яких від загального кореня відходить кілька твердих стебел. (Кущі.)

2) Рослини з м'якими зеленими стеблами. (Трави.)

3) Багаторічні рослини з великим твердим стеблом. (Дерева.)

Розташуйте назви ярусів у порядку зменшення.

(Дерева, чагарники, трави).

Учитель демонструє схему «Яруси лісу» та просить заповнити таблицю

	Дерева	Кущі	Трави
а			

А що росте на самій землі?

(Мохи та лишайники)

Вчитель відкриває схеми на дошці

Що означають стрілки?

– Ви вже сказали, що ліс – це будинок для живих організмів. А ще чим він є для тварин?

–Давайте розглянемо ланцюги живлення:

дуб жуки-короїди.

Здоровому молодому дереву жуки не страшні, будь-яке пошкодження на корі заливається смолою. А ось коли дерево старіє, воно вже не може впоратися з безліччю короїдів та гине, звільняючи місце молодим рослинам. Шкоду чи користь приносять короїди лісу?

–Проте короїди прискорюють кругообіг речовин. Все в лісі взаємопов'язане та нерозривне. Якщо порушити ці зв'язки, то порушиться екологічна рівновага. Рослини що неспроможні жити без тварин, а тварини – без рослин. Вони живуть разом і становлять все разом природне співтовариство. Вони допомагають одне одному. Наведіть приклади.

– У лісі живуть ще одні живі організми. Хто ж це? Відгадайте.

І на гірці, і під гіркою,

Під березою та під ялинкою,

Хороводами та до ряду

У капелюшках вони стоять.

(Гриби.)

V. Фізкульт-Хвилинка

Пропоную вам гра «Їстівне – неїстівне»

Учні повторюють вправи за вчителем, відгадують загадки (якщо відгадка – їстівний гриб, то учні стоять, якщо відгадка – неїстівний гриб, то учні сідають навпочіпки).

1. І високі, і тонкі,

Шапочки темненькі,

Виростають на пеньках

Купами ... ОПЕНЬКИ

(Діти стоять.)

2. Вийшов красень на стежину,

Вдягся в білу одежину,

Капелюх червоний взяв –

Всіх навколо налякав!

МУХОМОР

(Діти сідають.)

3. Не сперечаюся — не білий,
Я, братці, простіше.
Росту я в більшості випадків
У березовому гаю. ПІДБЕРЕЗОВИК
(Діти стоять.)

4. Виросли гриби прекрасні —
Капелюшки в них, мов в маслі.
І збирають грибники
Маслянисті ... МАСЛЮКИ
(Діти стоять.)

5. В лісі виросли сестрички,
Жовті та смачні...ЛИСИЧКИ
(Діти стоять.)

6. У Дивиться зверхньо –
Ручки в боки.
Гарна і важлива –
Та нікому не потрібна. ПОГАНКА
(Діти сідають.)

7. Шапка коричнева, ніжка міцна,
Гриб цей найкращий, і кожен це зна,
Тому бажає усякий грибник
В лісі великий знайти ... БОРОВИК

(Діти стоять.)

- Молодці! Ви знаєте їстівні та неїстівні гриби.

VI. Первинне застосування нових знань

Як можна назвати ліс?

- А тепер давайте зіграємо у гру.

Гра: «Як вести себе у лісі».

Дидактична завдання: сприяти формуванню в дітей знань та навичок розумної поведінки у лісі.

Ігрове завдання: вірно, визначити та вибрати правило поведінки в лісі.

Ігрові дії: Вчитель повідомляє дітям, що їх у гості запрошує дідок - Лісовичок. Лісовичок просить не забувати правила поведінки в лісі, пропонує вибрати потрібне правило, лягнувши в долоні

1. Гілки та дерева не ламайте, ані травинку, ані лист даремно не зривайте.

2. У лісі можна грати: квіти рвати, плести вінки, кидатися листям. Подумаєш – тут багато зелені, та ще й виросте!

3. Завжди можна покричати, пошуміти, а головне це нікому не заважає!

4. Намагайтеся не шуміти, бо ліс злякається, причаїться, і ви не дізнаєтесь жодної таємниці.

5. Неповоротку жабу, страшного вужа, огидних гусениць можна прогнати.

6. Всякі тварини важливі, всякі тварини потрібні. Кожен із них грає у природі свою корисну роль.

7. Не можна лякати тварин!

8. Прийшли на галявину, обов'язково нарвіть великий букет квітів для мами.

9. Не ловіть метеликів, вони потрібні рослинам.

10. Не знищуйте гриби, навіть якщо вони неїстівні. Ними харчуються мешканці лісу.

11. Чудова ідея розпалити у лісі чи парку багаття!

VII. Підсумок уроку

Пропонує закінчити такі фрази своїми словами:

Сьогодні я дізнався(ла)...

Я навчився(ась)...

Мені було цікаво... Мені було важко...

ДОДАТОК І

Конспект уроку на тему «Природа у небезпеці»

Мета: познайомити учнів із впливом людини на природу та навколишнє середовище.

Завдання: навчити учнів усвідомлювати необхідність відповідального ставлення до природи; познайомити їх з Червоною книгою; ознайомити із шляхами впливу людини на природу; навчити аргументовано відповідати, робити висновки

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

А зараз перевіримо, друже,

Ти готовий почати урок?

Чи все на місці,

Чи все в порядку?

Ручка, книжка і зошит? Чи всі правильно сидять?

Чи всі уважно дивляться?

Кожен хоче отримувати лише хорошу оцінку.

- Любі діти, давайте привітаємо, один одного, посміхнемося і поділимося своїм гарним настроєм і всі разом скажемо: «Доброго ранку». Сідайте.

- Бачу у Вас гарний настрій. Існує така приказка: «Все гарне від природи, а добре від людини». І щоб навколишній світ став трохи добрішим, давайте почнемо з себе і поділимося своїм теплом і гарним настроєм із сусідом. (Вправа «Подаруй тепло»).

II. Актуалізація опорних знань та їх коригування

1. Що таке навколишнє середовище?

2. Що вивчає наука екологія?

3. Наведіть приклади екологічних зв'язків

а) живе – неживе;

б) неживе – живе;

в) рослина – тварини;

г) людина – природа.

4. Яке значення для людей має екологія?

- Чи подобається вам відпочинок на природі? Зараз ми зробимо віртуальну екскурсію. Закрийте очі. Вам сниться сон. Уявіть, що ви опинилися на лісовій галявині. Дме легкий вітерець, який, торкаючись квітів

і трави, змушує їх ворухитися. Ось на квітку прилетіла бджола, а це виглянуло зайченя, яке захотіло погрітися на сонечку. Все чудово.

III. Повідомлення теми, мети і завдань уроку й мотивація навчальної діяльності школярів

Скажіть, чи здатна людина занапастити цю красу?

-Як це може статися? (Завдаючи природі шкоди: засмічуючи повітря шкідливими речовинами, розкидаючи сміття, у лісі розпалюючи багаття, вбиваючи птахів та тварин, руйнуючи гнізда).

-Як це зробити? Як зберегти природу? Як не дозволити їй загинути? (Відповіді дітей).

- Треба бути уважним і добрим до всього, що росте і живе в лісі. Адже природа дарує нам красу, а ми маємо дбати про неї.

-Давайте проговоримо, яких правил потрібно дотримуватися перебуваючи в лісі?

- Давайте трохи пограємо і згадаємо, як людина може ставитись до себе, до людей, до природи. (Кожен ряд має підібрати слова, що виражають це ставлення).

Як ви думаєте, яке ставлення до нас, що оточує нас, ми в собі повинні виховувати? Як потрібно ставитися до природи? - Подивіться на ці картинки, чому таке сталося у природі? (на картинках екологічні проблеми: засмічені водоймища, сміття в лісі...)

IV. Вивчення нового матеріалу

Групова робота

– Природа знаходиться в небезпеці. Вона просить нас допомогти.

Методика «Килим ідей». «Килим ідей» - один із методів вирішення проблеми. Проходить у три етапи. Учні поділяються на 3-4 групи.

Перший етап – розуміння проблеми. Учасникам пропонується відповісти на запитання, чому така проблема існує. Кожна група отримує кольорові аркуші паперу та маленькі кольорові клейкі листочки.

Учні відповідають питанням проблеми, наприклад, чому з'являється у лісі сміття, зникає риба у водоймах? Відповідь група записує на аркушах кольорового паперу розміром із альбомний аркуш, потім вивішується на плакат «Килим ідей».

Другий етап – пошук рішень. Що можна змінити? Кожна група пропонує свої відповіді та записує їх на аркушах кольорового паперу.

Третій етап – індивідуалізація діяльності. Що особисто зроблю я, щоб змінити існуючу ситуацію.

Четвертий етап – оцінювання ідей. Індивідуальне ухвалення рішення: що зможу робити для вирішення проблеми і що постараюся зробити

V. Фізкульт-Хвилинка

Ми з вами входимо до лісу.

Скільки тут довкола чудес! (Подивилися вправо, вліво)

Руки підняли і похитали-

Це дерева в лісі.

Руки зігнули, кисті струсили

– Вітер збиває росу. У сторони руки, плавно помахати-

Відгадують загадки, виконують вправи.

Це до нас птахи летять.

Як вони тихо сідають

Покажемо – крила склали назад. Нахилилися і присіли,

Займатись тихо сіли.

VI. Первинне застосування нових знань

Діти, якщо помре природа, що буде на Землі?

-Яку інформацію можна дописати на «Килим ідей»?

-Куди заносяться відомості про рідкісні рослини та тварин? (У Червону книгу)

-Як називаються території, що охороняються? (Заповідники та національні парки)

-Діти, а що може зробити кожен із нас для збереження рослин?

(Відповіді дітей).

-Діти, давайте придумаємо свої правила поведінки на природі та позначимо їх знаками. Робота у парах. Презентація символів.

VII. Підсумок уроку

Що нового ви дізналися для себе, працюючи на уроці?

-Що б ви порадили своїм одноліткам? Використовуючи природу, люди завдають їй шкоди. Потрібно охороняти природу.

Наш дивний світ такий, як казка,

Он в небі хмаронька пливе.

Тож бережи його, будь ласка,

Все в ньому гарне і живе.

Он квітка полум'ям палає,

Яскраве сонечко блищить.

Чарівна пташечка співає,

Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.

ДОДАТОК Й

Конспект уроку на тему «Повітря. Дослідження властивостей повітря»

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Технології: групові, технологія вирішення проблемних завдань, ігрові, технологія навчання у співпраці, інформаційно-комунікаційні; здоров'я заощаджують.

Форми роботи: фронтальна, індивідуальна, групова, дослідна, творча.

Мета уроку: формування знань про значення повітря для об'єктів живої та неживої природи, про склад повітря, про джерела забруднення атмосфери, про заходи з охорони повітря, розвиток навичок аналізу та синтезу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Вчитель:

Любі діти, добрий день!
Зичу доброї вам праці,
А ще, друзі, всім бажаю –
Сил, натхнення та удачі!

Діти:

Добрий день! Добрий день!
Дякуємо за побажання,
На урок беремо з собою:
Знання, вміння, навички й старання!

Діти, давайте посміхнемося один одному і уявимо, що ми знаходимося у дивному чарівному лісі. Мандруючи ним, ми підійшли до озера. Уявимо озеро.

Яке озеро ви уявили? (*глибоке, чисте, тепле, навколо багато зелені, співають пташки*)

Який у вас настрій? (*радісний, приємний..*)

Давайте залишатися у такому настрої і розпочнемо роботу нашого уроку.

II. Актуалізація опорних знань та їх коригування

Створення проблемної ситуації.

Таке велике, що займає увесь світ?

Таке маленьке, що в щілину зайде? (це повітря)

З яким словом асоціюється слово повітря? (небо, вітер, вітряки, літак, бульбашка, кулька)

Чи може повітря на Землі закінчитись?

Фронтальне опитування . Мозковий штурм.

- Спробуйте затримати дихання, спостерігайте, чи довго вдалося вам перебувати в такому стані.

- Як ви вважаєте, чому однаково важко довго не дихати вам, спортсмену, військовому або будь якій натренованій людині?

- Чому, на вашу думку, людина може прожити без їжі кілька тижнів, без води кілька днів, а без повітря кілька хвилин?

- Що важливіше для живих організмів: їжа, вода чи повітря?

- Молодці, непогано. А тепер глибше перевіримо ваші знання про повітря.

Мозковий штурм.

Цікава задача. На столі стояло три склянки. Перша була з соком, друга з молоком, третя була ні з чим. Хто дав правильну відповідь Максим чи Василь? Максим сказав , що на столі є порожня склянка, а Василь сказав , що всі склянки повні.

- Як можна довести , що повітря існує довкола нас?

- Як життя на Землі пов'язане з повітрям?

- Чому говорять: «Без повітря не було б життя на Землі »?

- Які властивості повітря вам вже відомі?

- Можливо, ви вже в змозі визначити тему і завдання нашого уроку (учні висловлюють свої припущення, щодо завдань уроку)

III. Повідомлення теми, мети і завдань уроку й мотивація навчальної діяльності школярів

А що нам ще треба дізнатися про повітря? Слайд 2

Що таке повітря?

Із чого воно складається?

Якими є властивості повітря?

Як людина використовує повітря?

Від чого забруднюється повітря?

Як охороняють повітря?

І так завдання нашого уроку – знайти відповіді на ці запитання.

IV. Вивчення нового матеріалу

Розповідь вчителя з елементами бесіди.

Сьогодні на уроці будемо вивчати повітря, його властивості і їх значення у житті людини , рослин , тварин. За допомогою дослідів розкриємо і закріпимо сьогоднішню тему .

Але спочатку пригадаємо правила техніки безпеки під час виконання практичних робіт.

Наш девіз.

Діяти - активно!
 Думати - оперативно!
 Сперечатись – доказово!
 Творчо мислити – обов'язково!

Наш урок незвичайний, а казковий. Ми сьогодні будемо не тільки дослідниками, а рятівниками. Врятуємо нашу хорошу сонячну погоду. Допоможемо матінці Природі створити диво і розвеселити усю нашу планету? Для цього набираємося сили і вирушаємо долати будь-які труднощі. За кожен правильно зроблений крок будемо одержувати барвисту пелюстку для чарівної квітки-семицвітки. Як ця квітка зацвіте, то і диво прийде.

(З кожним виконаним дослідом вчитель на дошці прикріплює кольорову пелюстку, створює квітку)

- Отож , працюємо дружно! Одержимо стільки пелюсток, скільки властивостей має повітря.

- Найперше повторимо правила техніки безпеки під час проведення дослідів.

*Інструктаж техніки безпеки.

1) Необхідно обережно відноситись до всіх приладів. Їх можна не тільки розбити , ними можна поранити себе.

2) під час роботи можна не тільки сидіти , а й стояти.

3) Коли проводить дослід один учень , інші мовчать, спостерігають або за проханням допомагають йому.

4) Розмовляти можна тихо , не заважати іншим.

V. Осмислення знань і умінь. Розв'язання проблемної ситуації

Виконання ігрових дій. Дослідження.

а) Дослід 1

Групова робота - Як же дізнатися, що повітря дійсно існує? Що повітря не пuste місце?

Візьміть у руки зошит і помахайте ним перед обличчям. Що ви відчули? -Ви відчули дотик, що ніби щось холодне доторкнулося до вас. Але зошит до обличчя ви не прикладали. Отже, між зошитом і обличчям існує якесь тіло. Це і є повітря. Рух повітря – вітер . Візьміть клаптики паперу. А тепер змахніть зошитом над долоньками. Що сталося? (клаптики злетіли з долоньки)- Чому? Та тому що ми зошитом сколихнули повітря. А повітря, в свою чергу, папірці, і вони злетіли. Повітря рухається навіть тоді, коли ми його не помічаємо. У повсякденному житті нам не доводиться думати про небо, повітря. Ми просто забуваємо про них. І лише під час бігу чи їзди, а також вітру чи бурі ми відчуваємо опір нашому рухові. Це ще більше

підтверджує існування повітря. Висновок: повітря прозоре, безбарвне, рухається. (діти одержують дві пелюстки)

в) Дослід 2 (групова робота)

Повітря тисне на предмети з певною силою. Цей тиск називається атмосферним тиском. Беремо надуту повітряну кульку, надавлюємо на неї – з'являється ямка, відпускаємо – вона зникає.

Висновок: повітря може тиснути. (третя пелюстка)

Фізкультхвилинка

Добре те, що сонце світить (підіймають руки вгору).

Добре те, що віє вітер (зображують хитання дерев).

Добре те, що цей ось ліс (присідають)

Разом з нами ріс і ріс (підіймаються на носочки, потягуючись угору, як дерева).

Хай живуть у ньому в мирі (крокують)

Всі птахи і різні звірі (плескають у долоні)

пелюстка)

Дослід 3.(демонструє вчитель, 1-2 учні беруть участь)

Чи проводить повітря тепло?

Візьмемо дві склянки з гарячою водою. Виміряємо температуру води в них. Одну склянку накриємо більшою склянкою. А іншу залишимо відкритою. Якщо через деякий час знову виміряємо температуру води в обох склянках, то вона стане різною. Чому?

Висновок. Повітря погано проводить тепло. (четверта пелюстка)

У класі, вдома у вас стоять вікна з подвійним склом, між яким знаходиться повітря. Завдяки цьому у приміщенні зберігається тепло.

Взимку люди одягають одяг з хутра, у тварин на зиму відростає густа шерсть, а у птахів з'являється пух. Між густими шерстинками та пухинками багато повітря, яке зберігає тепло тіла.

Восени люди засівають озимі хліба. Між сніжинками, що вкривають поля, багато повітря, тому рослини не замерзають.

Подумайте, коли рослинам краще зимувати, коли сніг щільний чи пухкий

Дослід 4

Вчитель демонструє учням дослід

На банку одягнемо гумову рукавичку. Поставимо банку у гарячу воду. Що відбувається?

- Чому рукавичка надулась?

Опустимо банку у холодну воду. Чому рукавичка здулася?

Висновок. При нагріванні повітря розширюється, а при охолодженні стискається.

(п'ята пелюстка)

Дослід 5.(групова робота)

Як ви гадаєте, повітря має запах? Ні, але у повітрі легко й швидко поширюється запах духів і аромат квітів. (побризкати освіжувачем повітря)

Цілюща ранкова свіжість травня сповнена ароматом квітучої весни. В розпалі літа повітря ніби настояне на травах. Восени, коли небо вкрите свинцевими хмарами, віє свіжістю і прохолодою. А як легко дихається після грози! Ні з чим не зрівняється запах першого снігу, коли свіжий вітерець грайливо змітає перші сніжинки і холодить обличчя. В сонячні березневі дні нас бадьорить особлива свіжість талого снігу.

Висновок: повітря немає запаху

(шоста пелюстка)

Дослід 6 (робота в парах

Опустіть порожню склянку догори дном у посудину з водою.

Чи заповнює вода склянку? Чому?

Якщо склянку повільно нахилити, то можна побачити, як зі склянки виходять бульбашки повітря, а в неї заходить вода.

Висновок. «Повітря – газоподібне тіло, яке займає всі порожнини».

VI. Узагальнення і закріплення знань

- Ми зуміли здобути чарівні пелюстки. Щоб зацвіла квітка-семицвітка бракує серединки.

*Робота з підручником.

(Аналітико-синтетична діяльність у парах.)

Завдання: прочитати матеріал і відповісти на запитання:

-Як допомагає людям знання властивостей повітря?

-Яку користь для тварин має властивість повітря погано проводити тепло?

-Коли нам тепліше, коли ми в майці чи коли поверх майки вдягнемо сорочку? Чому?

-Пригадайте, як тварини готуються до зими й у них міняється хутро. (У них виростає підшерсток.) Чому природа потурбувалась про такі зміни?

-Отже, діти, ми сьогодні добре попрацювали, виконали багато завдань, вивчили властивості повітря і їх застосування у житті, тому чарівна квітка-семицвітка не забарилася і розквітла для нас.

- Пригадайте, з якої казки вона до нас прийшла?

- А звідки барви свої вона взяла? (з веселки)

- По порядку назвіть кольори веселки.

От квіточка розвітла і принесла на Землю велике диво – веселку.
Засіяло ясне сонечко і зраділа земля і нікому вже не було сумно.

VII. Підсумок уроку

Підсумуємо, що вивчили на уроці.

Дайте відповіді на тестові питання

Підсумкова бесіда

Як ви розумієте напис? (потрібно дбати про чистоту повітря)

Як в повсякденному житті ми повинні піклуватись про чистоту повітря?

На закінчення пропоную послухати частину пісні.

Як вона пов'язана з нашою темою? (решту пісні прослуховують діти на наступному уроці)

— Що було найцікавішим на уроці?

— Який дослід ви покажете батькам вдома?

— Як поясните молодшим друзям зміну хутра зайчиком напередодні зими?

ДОДАТОК К

Тема. Вода. Дослідження властивостей води

Мета: дати сформувані в учнів уявлення про основні властивості води: прозора, рідка, без кольору, без запаху, розчиняє деякі речовини; розвивати активне пізнавальне ставлення до природи, дослідницький підхід до пізнання властивостей води; сприяти створенню теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Вправа «Погода»

Надворі _____ погода. Небо _____. Опади _____. Вітер _____.
— Як змінилася погода за цей тиждень?

II. Повідомлення теми та мети уроку

Робота над загадкою

Буває хмарою вона,

Пушинкою буває,

Бува, як скло,

Крихка й тверда

Звичайна, підкажіть... (вода).

— Сьогодні ми дослідимо властивості води.

III. Вивчення нового матеріалу

Демонстрація властивостей води

Проведемо досвід. Візьміть склянку з водою. Насипте сіль і розмішайте її. Що відбувається із кристалами солі? (Вони зменшуються і незабаром зовсім зникнуть.)

Але чи зникла сіль? (Ні, вона розчинилася.)

Проведемо аналогічний досвід із цукром. Що сталося? (Цукор теж розчинився у воді.)

Наступний досвід проведемо з річковим піском. Візьмемо склянку з водою і додамо річковий пісок. Що сталося? (Піщинки падають на дно склянки і лежать там, не змінюючись.)

Запишіть результати ваших спостережень у зошиті.

Висновок. Сахарний пісок розчиняється у воді. Сіль розчиняється у воді. Річковий пісок не розчиняється у воді.

Покуштуйте воду. (Вона не має смаку.) Увага! Якщо ви сумніваєтеся у чистоті джерела, пити з нього воду заборонено!

Як очистити воду від нерозчинних речовин? (за допомогою фільтра)

Що таке фільтрування? (Очищення води від нерозчинних домішок.)

Чому джерельна вода чиста? (Вона проходить крізь товсту кулю піску, очищується.)

Чим вода відрізняється від шматка дерева чи каміння? Їх можна взяти до рук, кинути на підлогу? (Вода рідка, її не можна взяти до рук.)

Що станеться, якщо візьмете воду до рук? (Вона витікатиме.)

Чи має вода певну форму? (Не має)

Чи можна її покласти на стіл? Що станеться?

Наллємо воду у склянку. Яку форму вона набула? (Форми склянки)

Наллємо воду в глек. Яку форму вона набула? (Форми глека)

Що таке вода? (Рідина)

Висновок. Вода — рідина, не має своєї форми, а набуває форми посудини, в якій міститься. Рідина легко змінює свою форму, розтікається.

Які рідини вам відомі? (вода, молоко, сік, бензин)

Чим рідина відрізняється від твердих тіл? (Не має форми, розтікається.)

Подивіться на акваріум із рибками. Що можна сказати про воду? Що ви там бачите?

Як довести, що вода прозора? Проведемо досвід. На столі – дві склянки. В одну наливаємо воду, в іншу – молоко. В обидві опускаємо ложки. Що ви бачите? Що можна сказати про воду та молоко? (Молоко – біле, а вода – прозора.)

Ви були на річці чи озері? Спостерігали за мешканцями водойм? Чи завжди видно дно водойми? (У багатьох річках або озерах вода така чиста і прозора, що ясного літнього дня ми можемо спостерігати риб, які плавають на глибині. У каламутній воді під час весняної повені риб не видно. Каламутна вода не прозора.)

Отже, якого кольору вода? (Прозора)

Подивіться на наші склянки з водою та молоком. Якого кольору рідина у склянках? (Молоко – біле, а вода – безбарвна)

Як визначити запах рідини? (Понюхати)

Як правильно визначити запах? (На відстані 20-30 см від обличчя тримати посудину з рідиною. Потім рухами руки спрямувати потік повітря у свій бік.)

Чому треба робити саме так, а заборонено наближати ніс до ємностей, щоби понюхати? (Можна різким запахом обпалити носову порожнину.)

Дізнаймося, чи має вода запах. (Вода без запаху.)

Який смак у води? (Не має смаку.)

Чому кажуть, що вода «солодка»? (Коли дуже хочеться пити.)

Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення й систематизація знань та вмінь учнів

1. Відповіді на запитання

Які властивості води ви знаєте?

- Є розчинником солі цукру;
- не розчиняє річковий пісок;
- не має смаку;
- течі;
- набуває форми посудини;
- не має запаху;
- прозора;
- безбарвна;
- випаровується.

— Чому джерельна вода чиста? (Вона проходить крізь товсту кулю піску й очищується.)

— Чи замерзає джерело взимку? (Ні, оскільки вода постійно рухається.)

2. Робота в парах

- Спробуйте скласти вірш про воду за поданими римами:

- в'ється - сміється;
- чиста – барвіста.

V. Підсумок уроку

— Про які дивні властивості води ви дізналися? (Вода — рідина: без кольору, без смаку, без запаху, не має форми, випаровується. Вода розчиняє сіль і цукор, але не розчиняє річковий пісок.)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**КРОК У НАУКУ: ДОСЛІДЖЕННЯ
У ГАЛУЗІ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН ТА МЕТОДИК ЇХ НАВЧАННЯ**

**ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ І МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

20 листопада 2020 року

**Чернігів
2020**

Секція № 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	76
<i>Аполон О. О., Горошко Ю. В.</i> ГУРТКОВА РОБОТА З ІНФОРМАТКИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.....	76
<i>Бондар О. С., Курмакова І. М.</i> ЗАДАЧІ З ВИРОБНИЧИМ ЗМІСТОМ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ХІМІЇ.....	77
<i>Борисенко К. В., Ребенок В. М.</i> ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	78
<i>Борох К. В., Шевченко О. С.</i> ЗАДАЧІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «ЕЛЕМЕНТИ КОМБІНАТОРИКИ, ТЕОРІЙ ІМОВІРНОСТЕЙ».....	79
<i>Василець Я. Є., Коваль В. О.</i> ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ».....	80
<i>Дяченко І. А., Шинкаренко В. І.</i> ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ХІМІЇ.....	81
<i>Захарченко Т. І., Одінцова О. О.</i> МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ТЕМИ «ВІДНОШЕННЯ І ПРОПОРЦІЇ».....	82
<i>Зацаринна А. О., Кисла О. Ф.</i> ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОЦІ ЯДС.....	82
<i>Зацаринна А. О., Коваль В. О.</i> ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	83
<i>Кисла С. Д., Білоус О. В.</i> ЗАСОБИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	84
<i>Мішустіна В. С., Білоус О. В.</i> ОЦІНКА РІВНЯ РОЗВИТКУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ БІОЛОГІЇ.....	85
<i>Мішустіна В. С., Кузьменко Т. В., Рябченко С. В.</i> РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ.....	86
<i>Полевиченко Т. О., Мехед О. Б.</i> СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ПЕДАГОГА ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ СТВОРЕННЯ ЗДОРОВ'ЯРОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	87
<i>Рубець Т. С., Нак М. М.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОСІБНИКА MATHMAGIC ДЛЯ ЕКОНОМІЇ ЧАСУ ВЧИТЕЛЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО УРОКУ МАТЕМАТИКИ.....	88
<i>Салатян І. М., Самоїленко П. В.</i> ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ОРГАНІЧНІЙ ХІМІЇ.....	89
<i>Сидоренко К. О., Самоїленко П. В.</i> ЗАСОБИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАННІ УЧНІВ ХІМІЇ.....	90
<i>Скляр О. В., Віра М. Б.</i> МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕКСТОВИХ ЗАДАЧ В КУРСІ АЛГЕБРИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ.....	91
<i>Смольський О. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «БІОЛОГІЧНА ХІМІЯ» В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	91

**Громадська організація
«Київська наукова організація
педагогіки та психології»**

**ЗБІРНИК ТЕЗ
НАУКОВИХ РОБІТ**

учасників міжнародної
науково-практичної конференції:

**«ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ:
ВИКЛИКИ І СЬОГОДЕННЯ»**

30 квітня – 1 травня 2021 року

Київ
2021

Тушко К. Ю., Топольницька Г. Ю., Мацьків І. Ф.
 ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
 ДИСЦИПЛІНИ «СТАРТ-АП-ТЕХНОЛОГІЇ» МАЙБУТНІМ
 ОФІЦЕРАМ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ 80

Федосєєнко Є. С.
 STORYTELLING ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ
 КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 84

СЕКЦІЯ 4. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Байназарова О. О.
 ВИКОРИСТАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ
 РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
 В ОБ'ЄДНАНІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ 87

Tursyngozhayev Kaisar Bolatbaiuly
 GLOBAL TRENDS AND THE SITUATION WITH
 THE GAMIFICATION OF EDUCATION IN KAZAKHSTAN 90

СЕКЦІЯ 5. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Зацаринна А. О.
 ЕКСКУРСІЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО
 ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 93

Кисла О. Ф., Зацаринна А. О.
 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО
 ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА СУЧАСНОМУ
 ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 96

Sychevska L. Y., Oliynyk L. G.
 THE IMPORTANCE OF SOCIAL NETWORKS AND INSTANT
 MESSENGERS IN INFORMING ABOUT CULTURAL
 AND EDUCATIONAL EVENTS ON COSSACK TOPICS 99

СЕКЦІЯ 6. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Боярчук С. І.
 ДО ПРОБЛЕМИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО
 ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТВОРАМИ НАРОДНОЇ ПЛАСТИКИ
 НА ЗАНЯТТЯХ З ЛІПЛЕННЯ 103

Курчатова А. В., Почкай А. С.
 ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
 СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 108

НАСТУПНІСТЬ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ І ПОЧАТКОВОЮ ОСВІТОЮ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

FOLLOW-UP BETWEEN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION IN ECOLOGICAL EDUCATION OF CHILDREN

У статті досліджено питання наступності в екологічному вихованні дітей дошкільного віку та молодших школярів. Визначена роль дошкільних закладів і початкової школи у становленні екологічно свідомої особистості, оскільки саме цей період є сенситивним для формування емоційного сприйняття світу дитиною. Проведено аналіз нормативних документів (нового Базового компоненту дошкільної освіти, Концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти, Типових освітніх програм для початкової школи). Встановлено спільність цілей щодо розвитку дитини на рівні дошкільної та початкової освіти, визначено у дошкільній – природничо-екологічну компетентність, у початковій ланці – екологічну компетентність у галузі природничих наук, які орієнтовані на сталій розвиток.

У статті розкрито екологічно спрямовану діяльність закладів дошкільної та початкової освіти, проаналізовано методи і форми екологічного виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, що є фундаментом успішної адаптації дітей до школи. Визначено напрями в роботі ЗДО і початкової школи з метою реалізації наступності: наступність природничого та екологічного навчання; наступність формування екологічних емоційно ціннісних ставлень; наступність видів діяльності дітей, що реалізуються на екологічному матеріалі; наступність форм освіти; наступність засобів і методів навчання. Визначено роль педагогів обох ланок у реалізації принципу наступності в екологічному вихованні дітей, описано напрями їх взаємодії. Здійснено аналіз стійких і відмінних підходів у роботі закладу дошкільної освіти і початкової школи як первинної ланки у формуванні особистості 21 століття з новим екологічним мисленням, яка живе у гармонії з собою і природою.

Ключові слова: екологічне виховання, наступність освіти та виховання, дошкільний вік, молодший шкільний вік,

Базовий компонент дошкільної освіти, Нова українська школа.

The article examines the issue of continuity in environmental education of preschool children and primary school children. It is determined the role of preschool institutions and primary school in the formation of environmentally conscious personality therefore this period is sensitive for the formation of emotional perception of the world by the child. The analysis of normative documents (new Basic component of preschool education, Concept of New Ukrainian school, State standard of primary education, Standard educational programs for primary school) is carried out. It is defined the common goals for the development of the child at the level of preschool and primary education, natural and ecological competence in preschool, in the primary level - ecological competence in the field of natural sciences, all of them are focused on sustainable development.

The article reveals the ecologically oriented activities of preschool and primary education institutions, analyzes the methods and forms of environmental education of children of senior preschool and primary school age, which is the foundation of successful adaptation of children to school. It is defined the directions in work of ZDO and elementary school for the purpose of continuity realization: continuity of natural and ecological training; continuity formation of ecological emotionally valuable attitudes; continuity activities of children realized on ecological material; continuity forms of education; continuity means and methods of teaching. It is determined the teachers' role of both levels in the implementation the principle of continuity in the ecological education of children, it is described the directions of their interaction. The analysis of common and different approaches in the work of preschool and primary school as a primary link in the personality formation of the 21st century with a new ecological thinking, which lives in harmony with yourself in nature.

Key words: ecological education, continuity of education and upbringing, preschool age, primary school age, Basic component of preschool education, New Ukrainian school.

УДК 373.2/3.015.3.15.02/50.4].026)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.4>

Защаринна А.О.,
магістрантка факультету дошкільної,
початкової освіти і мистецтв
Національного університету
«Чернівецький колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Коваль В.О.,
канд. біол. наук,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти
Національного університету
«Чернівецький колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Кисла О.Ф.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної
та початкової освіти
Національного університету
«Чернівецький колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Стрімке зростання споживання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, негативний вплив техногенних факторів призводять до незворотних змін в екологічних системах світу. Ця проблема нагадує людству про необхідність вдосконалення екологічної освіти та виховання молодого покоління, надаючи цьому процесу важливого та актуального значення.

У загальному розумінні екологічна освіта та виховання – це комплекс заходів, спрямо-

ваних на формування у людини бережливого та відповідального ставлення до світу природи. Результатом цього має стати екологічно сформована особистість, що відповідально ставиться до навколишнього середовища. Екологічно свідомою людиною не тільки запобігає катастрофічним наслідкам порушення балансу природних ресурсів, але й має змогу суттєво поліпшити біологічні і соціальні умови розвитку всього живого на Землі. погоджувемось з визначенням Л. Юрченко, що екологічне виховання – це сукупність культурних, соціальних та виховних заходів, що впливають на відчуття, свідомість і погляди людей та спрямовані на під-